

OUD LEIDEN NIEUWS

KWARTAALBLAD VAN DE HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

jaargang 8, nummer 3
september 2020

De Oude Kooi

Staal- en houtwerk ten behoeve van behoud van de voorgevel van de Centrale Blokken van de Oude Kooi (foto: Wouter Fokkinga).

Agenda

Vrijdag 11 september 2020	OMD-lezing 'Icoon van Leidse arbeidershuisvesting en armoede: 15 jaar Museum Leids Wevershuis'
Zondag 13 september 2020	Excursie: Pilgrimwandeling door Leiden
Zondag 20 september 2020	Excursie: Fietstocht 'De Limes van Leiden tot Zwammerdam'
Maandag 28 september 2020	Algemene Ledenvergadering met film '24 uur Leiden'
Vrijdag 16 oktober 2020	Lezing 'Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog'
Donderdag 5 november 2020	P.J. Bloklesing 'De Gazette de Leyde en Johan Luzac'
Zaterdag 7 november 2020	Diesviering met lezing 'Tegendraads en ongenietbaar? Bilderdijk weer terug in de Sleutelstad'

In dit nummer

Van de voorzitter, <i>Rens Heruer</i>	3
De HVOL zoekt een nieuw bestuurslid	4
OMD-lezing 'Icoon van Leidse arbeidershuisvesting en armoede, 15 jaar Museum Leids Wevershuis' door Aaltje Knoop en Boudewijn Veldman	4
Algemene Ledenvergadering HVOL via Zoom	7
Verslag lezing 'Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen', <i>Mariken Elsen</i>	8
Lezing 'Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog' door Dick de Boer	12
Leidse onruststokers duiken op in podcasts 'Leidse schatten', <i>Fenna IJtsma en Mariska van der Veen</i>	14
P.J. Blokleding 'De Gazette de Leyde en Johan Luzac' door Peter van Dijk	16
Diesviering 2020 via livestreaming	18
Dieslezing 'Tegendraads en ongenietbaar? <i>Bildderlijk weer terug in de Sleutelstad</i> ' door Peter van Zonneveld	19
Nieuw bedrijfslid: Serviceflat Schouwenhove	20
Hoger en hoger, <i>Gerard Kramer</i>	21
Wandelen en fietsen in en om Leiden	23
625 jaar Rijnsburgerweg in vogelvlucht, <i>Peter van der Geer</i>	25
Bedrijfsleden	28
Het gevelelement van de school aan het Ballonpad, <i>Dik Kompier</i>	30
De Oude Kooi: Werk in Uitvoering, <i>Wouter Fokkinga</i>	32
Het Stadsbouwhuis: sloop?!, <i>Gerard Kramer</i>	38
Gaten-in-de-kaas-markt, <i>Gerard Kramer</i>	39
Minerva weert de domheid af, <i>Jos Hooghuis</i>	41
Aangestipt	44
Boekbespreking, <i>Bram van Leeuwen</i>	50
Agenda	55
Colofon	56

Kopij volgend nummer

Het volgende nummer van *Oud Leiden Nieuws* verschijnt begin december. Kopij voor dit nummer kan tot 31 oktober worden gestuurd naar promotie@oudleiden.nl.

Decor

Een bezoek aan de schouwburg voor een goed toneelstuk is voor mij een waar uitje. Ik ben van de generatie die Ko van Dijk, Ank van der Moer en Paul Steenbergens zag. Meer naar deze tijd is er de toneelkracht van Bokma, Scholten van Aschat en Hendriks: geweldenaars! Daarbij levert de televisie van nu ook veel moois; tegenwoordig veel in film- of serievorm, maar vaak van topkwaliteit. Terzijde (*toneel!*): ik was er zelf een van tussen de schuifdeuren en later ook op school: zo leuk om zelf te spelen. Ik wilde naar de toneelschool, maar had een zorgzame moeder die een nichtje op de koffie vroeg om uit te leggen waarom haar zus – een opkomend groot actrice – mijn voorbeeld moest zijn hoe je bij het toneel naar de ratsmodee kon gaan. Amateurtoneel was toch ook heel leuk, meende ze, en dan had je tenminste een nette en vaste boterham. Het is uiteindelijk bij liefhebberij gebleven, waarbij ik de hoofdrol wellicht niet altijd mocht krijgen, maar toch probeerde te vermijden dat ik als figurant vanachter een palm slechts twee woorden mocht spreken.

Het interessante van toneel is dat de spelers als vanzelf altijd de aandacht krijgen. Andere elementen, zoals grime, kostumering, geluid en licht zijn echter ook uiterst belangrijk om bij te dragen aan de beleving van het getoonde. En dat geldt natuurlijk ook – en wellicht nog sterker – voor het decor. Dat decor is in de loop van de jaren veel meer geworden dan een geschilderde achterwand: het heeft een toegevoegde waarde en soms is het zó mooi, dat het in zijn eentje al de nodige emoties oproept. Zo'n decor heeft zoveel kracht dat het spelbepalend is geworden en het zélf de reis naar de schouwburg voluit waard

maakt. In zo'n geval stofferen de spelers de bühne met mooi of lelijk spel en soms ook is het vertoonde stuk gewoon niet om aan te zien: slechte tekst, lelijke kostuums, waardeloos geluid... maar toch: dat decor blijft prachtig en is zelf de publieksmagneet.

In de visie van horecabeleidsmakers is de Leidse historische binnenstad het decor voor de consumptieve sector, zo maken we op uit de Horecavisie 2020 die onlangs door het college van B&W is gepresenteerd. Ko, Paul, Ank en al die andere kanjers hebben tegen dat historische stadsdecor hun etablissementen, en spelen hun spel. U en ik, maar veel meer nog de stedentrippers van elders, bezoeken de Leidse horeca, omdat – op grond van de Horecavisie – het decor zo leuk past bij het verorberen van een patatje oorlog of een vijfgangendiner. Wie heeft verzonnen dat je de binnenstad moet zien als toegevoegde waarde voor de Leidse economie? Natuurlijk begrijpt iedereen dat onze historie toevoegt aan horeca en retail, maar de bezoeker van Leiden komt hier niet omdat de terrassen allemaal zo uniek zijn of het bier hier zo uitzonderlijk smaakt. Mij dunkt, dat ons 'decor' zo geweldig is, dat een goed uitgewogen aanbod aan winkels en horeca de beleving van onze stad kan versterken. En dus niet omgekeerd! Als dat zo zou zijn, dan staan wij als Leidenaar allemaal achter een palm als figurant in het toneelspel van de neringdoenden.

Rens Heruer

De HVOL zoekt een nieuw bestuurslid

In maart 2021 komt met het vertrek van Gerard Kramer – zijn maximale zittingsperiode van twee keer vier jaar zit er dan op – een plaats vrij in het bestuur van de Historische Vereniging Oud Leiden. Het bestuur roept belangstellenden dan ook op om te reageren op deze vacature.

Hierbij worden de volgende profielaspecten als gewenst beschouwd:

- bereidheid tot het bekleden van een bestuursfunctie in algemene zin, met een nog nader te definiëren takenpakket
- affiniteit met Leiden
- kennis op het gebied van het Leidse erfgoed
- bestuurlijke ervaring
- flexibele geest en jong van hart, waarbij teamwerk en -spirit vanzelfsprekend zijn

Kandidaten die belangstelling hebben, kunnen zich per e-mail aanmelden bij het HVOL-secretariaat (brandenburgacs@cs.com of secretaris@oudleiden.nl) met een motivatie en relevante gegevens, zoals een cv. Aanmelding is mogelijk tot en met 1 november 2020. Na een selectieprocedure zal het bestuur – dat streeft naar diversiteit – een kandidaat voordragen aan de Algemene Ledenvergadering van maart 2021.

Icoon van Leidse arbeidershuisvesting en armoede 15 jaar Museum Leids Wevershuis

LEZING DOOR AALTJE KNOOP EN BOUDEWIJN VELDMAN
VRIJDAG 11 SEPTEMBER 2020, 20.00 UUR
RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN, RAPENBURG 28
ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAMING

Museum het Leids Wevershuis werd geopend op 9 september 2005 en is gevestigd in een pandje uit het midden van de 16de eeuw. In de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw volgde de gemeente de landelijke trend om de binnenstad voor de auto bereikbaar te maken. In Leiden werden grachten gedempt en arbeidershuisjes, vaak krotten, gesloopt.

De stad worstelde met financiële tekorten, mede ontstaan door het historisch karakter van de stad, en het Rijk stelde in 1969 Leiden onder financiële curatele. Deze artikel 12-status behield de stad tot 1993. De renovatie van de binnenstad kwam op gang toen er financiële ondersteuning kwam voor de plannen die het progressieve college van B&W met wethouder Cees Waal bij de regering indiende.

Het Leids Wevershuis (foto: John van Zijp).

In 1989 leidde de nota 'Volkshuisvesting in de jaren negentig' van staatssecretaris Heerma ertoe dat sociale woningbouw aan de woningcorporaties overgelaten werd. De gemeentelijke Woningstichting werd geprivatiseerd. Leiden hevelde zijn bezit over naar Portaal. Tot dat bezit behoorde ook Middelstegracht 143, het wevershuisje, dat (tot 2001) bewoond werd

door Lieuwe Wijmenga. Architect Boudewijn Veldman zag bij toeval dat het pandje te koop was. Hij vroeg een bezichtiging aan en wist niet wat hij zag. Eerder al, in 1989, was Veldman in het pand in het kader van de restauratie van de aangrenzende Zwartehandspoort. Maar nu, eenmaal binnen, trof hij weliswaar vergaande verkrotting aan, maar hij besepte dat dit unieke huisje een grote culturele waarde had voor het nageslacht – en dus bewaard moest worden.

Deel van het interieur van het Leids Wevershuis (foto: Elinoor Veldman).

Samenwerking met de gemeente en de Stichting Het Kleine Leidse Woonhuis maakte dat mogelijk. Veldman realiseerde zich dat dit huisje niet zomaar gerestaureerd kon worden om bewoning mogelijk te maken. Hier diende

een andere manier van restaureren toegepast te worden: museaal restaureren ofwel consolideren. Samen met timmerman Paul Witteman en Herbert van Hoogdalem van de Stichting Het Kleine Leidse Woonhuis lukte dit, en zo werd Middelstegracht 143 tot wat het nu is. Boudewijn Veldman vertelt in de lezing over de vele leermomenten die tijdens de restauratie langskwamen.

Aaltje Knoop, die betrekkelijk kort geleden bij het Museum betrokken is geraakt, gaat in de lezing met name in op het huiselijk leven en de textiele restauratie. Hoe leefden die (textiel) arbeiders en wat zijn daarvan belangrijke items voor cultuuroverdracht? Gesprekken met Anneke Fennema, lid van de Weefkring Het Leyds Laeken en vrijwilliger van het eerste uur, leverden voor dit deel van de lezing interessante gegevens over onder meer de vitrage, het weefgetouw en de bedstee.

Er is een beperkt aantal plaatsen voor belangstellenden. Aanwezigheid bij de lezing vereist daarom aanmelding vooraf, waarbij de volgorde van aanmelding bindend is. U kunt zich aanmelden door een mailbericht te sturen aan lezingen@oudleiden.nl. In de digitale nieuwsbrief van september en op de website wordt meegedeeld op welk kanaal de lezing te volgen zal zijn.

Aaltje Knoop was lerares textiele werkvormen en pedagoog aan een PABO, landelijk voorzitter van de Algemene Vereniging Docenten Textiele Werkvormen (AVDTEX), auteur van didactische textielboekjes en -artikelen. Ook was zij columnist bij HBO-Journaal en de Oegstgeester Courant. Zij is als vrijwilliger betrokken bij Museum Het Leids Wevershuis.

Boudewijn Veldman studeerde architectuur en bouwkunde in Delft. Hij was in 1977 oprichter

Aaltje Knoop.

Boudewijn Veldman (foto: Elinoor Veldman).

van het architectenbureau dat nu onder de naam Veldman Rietbroek architecten opereert. Dit bureau speelt een grote rol bij veel restauraties van Leidse gebouwen.

Algemene Ledenvergadering HVOL via Zoom

DATUM: MAANDAG 28 SEPTEMBER 2020
PLAATS: ONLINE, VIA ZOOM
AANVANG: 20.00 UUR (S.V.P. EEN KWARTIER VOOR AANVANG INLOGGEN)

Vanwege COVID-19 wordt de ALV dit jaar noodgedwongen digitaal gehouden. Wie hieraan wil deelnemen, dient zich aan te melden via: ALV@oudleiden.nl. Aanmelden kan tot uiterlijk donderdag 24 september, 12.00 uur. Na controle op uw lidmaatschap ontvangt u vrijdag 25 september per mail een link (met uitleg) die de digitale deur tot de ALV en afsluitende film opent (let hiervoor alstublieft ook op uw spambox).

Alle onderliggende stukken (op de agenda voorzien van het &-teken) zijn te vinden op de website van de HVOL onder het kopje Vereniging (ALV-stukken). Wij zouden het op prijs stellen wanneer u vragen naar aanleiding van de agenda vooraf indient, uiterlijk op 28 september 12.00 uur. De vragen kunnen worden gemaïld naar: secretaris@oudleiden.nl. De beantwoording volgt tijdens de vergadering.

Agenda

1. Opening door voorzitter Rens Heruer
2. Ingekomen stukken en mededelingen
3. Notulen ledenvergadering 27 maart 2019 (&)
4. Nieuwe versie statuten (&)
5. Jaarverslag 2019 (&)
6. Financiële aangelegenheden (&)
 - * Jaarstukken
 - * Verslag penningmeester en Financiële Commissie, decharge bestuur
 - * Benoeming nieuw lid Financiële Commissie (staande de vergadering)
 - * Verhoging lidmaatschapsgeld 2021
7. Bestuurszaken
 - * Het bestuur is voornemens Steven Engelsman tijdens de ALV **van maart 2021** voor te dragen als nieuwe voorzitter, daar Rens Heruer tegen die tijd statutair moet aftreden.

De beoogde benoeming tijdens deze ALV als 'gewoon' lid, biedt Engelsman de kans zich warm te lopen. De bijbehorende profielschets verscheen in *Oud Leiden Nieuws 2* (2019). Het bestuur wijst op het gestelde in het Huishoudelijk Reglement art. 3 lid 1, waardoor kandidaten – door ten minste tien leden gezamenlijk – bij de secretaris schriftelijk kunnen worden voorgedragen, uiterlijk drie weken voor de dag van de ALV.

- * Tevens aan de orde is de benoeming van een opvolger voor bestuurslid Marjolein Hettinga, nu zij niet meer beschikbaar is voor een tweede termijn. De bijbehorende profielschets verscheen in *Oud Leiden Nieuws 4* (2019). Het bestuur draagt Martin Hooymans voor, maar wijst ook hier op het gestelde in het HR art. 3 lid 1.
- 8. Rondvraag
- 9. Sluiting, gevolgd door de film '24 uur Leiden'

Film vervangt lezing

De gebruikelijke lezing aan het slot van de ALV wordt in verband met het bijzondere karakter van de bijeenkomst vervangen door de film '24 uur Leiden'. Een korte introductie op de film is te vinden bij de stukken voor de ALV op onze website.

Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen De Amerikaanse Pilgrims in Leiden, 1609-1620

Verslag van de lezing door Joke Kardux, gehouden op donderdag 2 juli 2020

Wat was er gebeurd als de Leidse Pilgrims niet in opdracht van de Engelse Koning James I, maar van de Hollandse overheden naar Amerika waren vertrokken? En ze niet aan boord waren gegaan van de legendarische *Mayflower*, maar van een schip van de West-Indische Compagnie? Was er dan een Hollandse kolonie gesticht? Waarvan de inwoners nu, 400 jaar later, de mythische status zouden hebben verkregen van grondleggers van de Verenigde Staten? We zullen het nooit weten.

Wat we wel weten, is dat de Pilgrims de periode van 1609 tot 1620 doorbrengen in Leiden. Joke Kardux, universitair docent aan het Leiden University Centre for the Arts in Society, vertelt ons hun verhaal; een verhaal van gewone migranten in een stad van vluchtelingen. Dat doet zij tijdens de eerste digitale lezing van de HVOL. 66 leden loggen in en zoomen mee.

Pilgrims of Pilgrim Fathers?

Joke Kardux spreekt – evenals haar academische vakgenoten – van *Pilgrims*. Tenslotte waren

er ongeveer evenveel vrouwen en kinderen als mannen. En de toevoeging *Fathers* kregen ze pas in de 19de eeuw, waarschijnlijk naar analogie van de *Founding Fathers*, de stichters van de Verenigde Staten.

De inscheeping van de Pilgrims (Robert Walter Weir; 1857).

Ondanks hun mythische status zijn de Pilgrims niet de eerste Europese migranten in Amerika. In 1607 sticht een groep Engelsen *Jamestown*, in een gebied dat al eerder tot *Virginia* was gedoopt. De groep wordt echter gedecimeerd als gevolg van ziekten, en bereikt – ook met de latere aanwas – nooit de status en invloed van de tweede permanente Engelse kolonie in Amerika: het door

de Pilgrims gestichte *Plymouth Colony* in New England.

Religieuze vluchtelingen

Als de Engelse koning Hendrik VIII in 1534 wil scheiden van zijn eerste vrouw Catharina van Aragon, en daar geen toestemming voor krijgt van de paus, heeft dat grote gevolgen. Niet alleen breekt hij met Rome en sticht hij zijn eigen kerk: de Anglicaanse. Maar ook wordt die kerk staatskerk onder zijn leiding: the Church of England.

De Anglicaanse kerk is – anders dan de protestantse kerken op het vasteland van Europa – dus niet tot stand gekomen vanwege ongenoegen met de pracht, praal en corruptie van de rooms katholieke kerk in die dagen, maar om persoonlijke en politieke redenen. De kerk blijft in vorm en inhoud dan ook sterk lijken op de katholieke. Maar ook in Engeland zijn er groepen die zich verzetten tegen de kerk, de zogenaamde Puriteinen. Omdat het een staatskerk is, verzetten ze zich daarmee ook tegen het hoofd van de kerk: de koning. Dat maakt ze afvalligen, en om die reden worden ze vervolgd.

Een kleine radicale gemeenschap van ongeveer 30 personen uit het plaatsje Scrooby in Nottinghamshire besluit naar Amsterdam te vluchten. Daar zijn al eerder Engelse godsdienstvluchtelingen neergestreken.

In Amsterdam ontstaat er al snel onmin binnen de groep, en de Scrooby Pilgrims, aangevuld met een deel van de Amsterdamse Engelsen, besluit naar Leiden te vertrekken. Het is 1609.

Leiden na het beleg

In Leiden worden de dan honderd Engelse godsdienstvluchtelingen gastvrij onthaald. Er bestaat een document van 12 februari 1609 waarin de Pilgrims toestemming wordt gegeven om in Leiden te blijven, mits zij zich netjes gedragen en

zich aan de wetten en verordeningen houden. Tijdens en na het uitputtende beleg van 1573/1574 is een derde van de Leidse bevolking (zo'n 4000 mensen) omgekomen door honger of pest. Leiden staat daarom open voor iedereen die een bijdrage kan leveren aan de wederopbloei van de economie, die voor een groot deel uit textielindustrie bestaat. Door de vele vluchtelingen ontstaat er een ware bevolkingsexplosie: van rond de 12.000 inwoners in 1581 via 26.000 in 1600 tot 45.000 inwoners in 1622. De val van Antwerpen in 1585 brengt Leiden voorspoed met de komst van veel hoog gekwalificeerde Vlaamse en Waalse textielarbeiders, die een fijn en soepel textiel kunnen produceren. Dat wordt veel populairder dan het Leidse laken, een stugge, dicht geweven stof. Om al die migranten te huisvesten wordt in 1611 de vierde Leidse stadsuitleg een feit, voornamelijk ten noorden van de Langegracht.

Gevelsteen ter herinnering aan de vierde stadsuitleg (foto: Commissie Geveltekens).

Maar er vindt ook verdichting van de stad plaats: op veel onbebouwde stukjes grond worden huizen gebouwd. John Robinson, de geestelijk leider van de Leidse Pilgrims, koopt een huis in de Kloksteeg tegenover de Pieterskerk, waar nu het Jean Pesijnhof is gevestigd. Achter zijn huis, in de grote groene tuin, wordt voor meer dan tien

Pilgrimfamilies een onderkomen gebouwd – veel eenvoudiger dan de huizen uit het huidige hof.

Een succesvolle migratie

De Leidse Pilgrims zijn goed geïntegreerde migranten. Voor een groot deel zijn het ongeschoolde landarbeiders, die in Leiden thuisarbeid vinden in de textiel. Anderen zijn schoenmaker, herbergier en tabakshandelaar, een beroep dat zij in Leiden introduceren. In de Pieterskerkchoorsteeg zet William Brewster, de financier van de migratie, vanaf 1616 de letters van religieuze schotschriften die in Engeland worden verspreid. En de geestelijk voorman, John Robinson, als theoloog afgestudeerd aan Cambridge, is betrokken bij de in die tijd steeds heftiger twisten tussen de rekkelijken – de volgelingen van Arminius – en de preciezen – de volgelingen van Gomar, die geloven in de predestinatie. Als echte puritein kiest John Robinson de kant van de preciezen, en geeft hierover ook lezingen aan de universiteit. De Pilgrims zijn weliswaar goed geïntegreerd, maar blijven Engelstalig. Ze sluiten zich ook bij andere migrantengroepen aan, zoals bij de Waalse vluchtelingen, die de Waalse kerk stichten. Er vinden huwelijken plaats, ook met de Leidse bevolking. Na tien jaar is de groep geloofsgenoten gegroeid van 100 tot 500 leden: het verhaal van een succesvolle migratie.

Leiden: frivool

Toch ontstaat aan het eind van het tweede decennium van de 17de eeuw onder de leiders van de Pilgrimgemeenschap, waaronder ook leden

uit Scrooby, de gedachte om naar Amerika te gaan. Daar zijn verschillende redenen voor. Allereerst de godsdiensttwisten. Een van de Pilgrims – James Chilton – wordt in een steeg in elkaar geslagen door fanatieke aanhangers van Gomar, die hem ervan verdenken een vrijzinnige te zijn. Dat is natuurlijk een misvatting, maar zo vrij als Leiden leek op godsdienstig gebied, zo wordt het door de Pilgrims vanaf dat moment niet meer ervaren. Verder is het einde van het twaalfjarig bestand in zicht (1621) en wordt er gevreesd voor oorlog. Ook zien verschillende Pilgrims met lede ogen aan hoe de jeugd zich vermengt met de Leidse jeugd, frivolisert, en zelfs op zondag, de dag des Heren, schaatst op het bevroren Rapenburg – *to dishonour of God*.

Schaatsers op het Rapenburg (N.N., Leiden, ca. 1600). Uit: Album amicorum van Johannes van Amstel van Mijnden, 1600-1602.

Het verlies van identiteit is waarschijnlijk de belangrijkste reden voor hun vertrek. Dat valt te lezen in *Of Plymouth Plantation*, het dagboek dat William Bradford in 1630 in Amerika begint.

Bradford was een jongeman ten tijde van zijn vertrek uit Scrooby, en werkte zich in Leiden op tot gespecialiseerd textielwerker van fijne stoffen. In Amerika wordt hij de leider van de Pilgrims. Zijn dagboek groeit uit tot een van de belangrijkste primaire bronnen over de tweede Amerikaanse kolonie. Daarin schrijft hij onomwonden dat de groep op weg was de eigen godsdienstige identiteit te verliezen in het frivole Leiden.

Het vertrek, de achterblijvers en de afstammelingen

En zo ontstaan de plannen om naar het ongerepte Amerika te gaan. En blijft Leiden uiteindelijk een tussenstation. Hoewel: lang niet alle Pilgrims vertrekken, zeker niet met dat eerste schip, de beroemde Mayflower in 1620. Het zijn slechts 50 Leidse Pilgrims die zich inschepen aan de Vliet, om via Delftshaven aan te komen in het Engelse Plymouth. Daar wordt de groep aangevuld met nog eens 50 Engelsen. De Leidse voorman John Robinson blijft in Leiden, waar hij in 1625 sterft. Ook het tweejarige zoontje van William

Bradford blijft achter. Zoals elke migratie spelen zich ongetwijfeld hartverscheurende taferelen af tussen vertrekkers en blijvers.

Tot 1630 volgen nog meer Leidse Pilgrims hun voorbeeld. In totaal vertrekken er 180 van de 500 leden. Meer dan de helft van de kerk-gemeenschap blijft dus in Leiden, en integreert binnen enkele generaties tot volledige Leidenaren. En zo gebeurt uiteindelijk waar de hechte gemeenschap zo bang voor was.

In Leiden stammen veel inwoners af van de oorspronkelijke Pilgrims. Wie Koet heet is hoogstwaarschijnlijk een nakomeling van Thomas Coit uit Scrooby. Maar ook in Amerika bestaan er vele afstammelingen van de Pilgrims, waaronder de presidenten Bush, Roosevelt en Obama.

Een saillant detail is dat de tweede naam van Roosevelt (Delano) afkomstig is van zijn verre Waalse – maar in Leiden geboren – voorvader Philippe de Lannoy.

Aankomst in Amerika

De migratie naar Amerika is geen eenvoudig

De eerste Thanksgivingbijeenkomst (Jean Leon Gerome Ferris; 1621).

verhaal. De groep vertrekt uit Plymouth met de Mayflower en de Speedwell. Die laatste blijkt zo lek als een mandje, en de Pilgrims moeten terug naar Plymouth om het schip daar achter te laten. Vervolgens kan niet iedereen mee op de Mayflower en blijft er een groep achter, onder andere Philippe de Lannoy, die later alsnog naar Plymouth Colony vertrekt.

Het verhaal van Joke Kardux gaat niet over het leven van de Pilgrims in het nieuwe land, maar wat wij wel begrijpen is dat in die eerste winter de helft van de Pilgrims overlijdt. Door al het oponthoud komen ze pas in november 1620 aan in het huidige New England, waar het bitter koud is. Ook de vrouw van William Bradford overlijdt. Zij is met de andere vrouwen en kinderen nog op de Mayflower, terwijl de mannen onderkomens bouwen op het land. Zij valt overboord – of springt.

In het najaar van 1621 houdt de groep een eerste Thanksgivingbijeenkomst. Omwonende indianen delen mee in de vreugde van de eerste oogst.

Pelgrims?

Tot slot: waarom noemen wij deze groep *Pilgrims*? Zij waren toch niet op weg naar een bedevaartsoord? Eerder zien zij hun leven als een pelgrimage op zoek naar het goddelijke. William Bradford, die nog voordat zij een voet aan wal had gezet zijn vrouw verliest, en die de onbetwiste leider wordt van de nieuwe kolonie, schrijft in *Of Plymouth Plantation*: 'They knew they were pilgrims and looked not much on those things [*hun ontberingen*] but lifted up their eyes to heaven, their dearest country, and quieted their spirits.'

Mariken Elsen

Lezing 80-jarige Oorlog

Hoe Leiden van het beleg profiteerde: Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog

LEZING DOOR DICK DE BOER

VRIJDAG 16 OKTOBER 2020, 20.00 UUR LOKHORSTKERK, PIETERSKERKSTRAAT 1
ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAMING

Al ruim voordat het Beleg door de Spaanse troepen Leiden in een wurggreep nam, probeerde de stad die na de snelle groei van de 15de eeuw in een stagnatie terecht was gekomen, haar greep op het ommeland te versterken. Allerlei 'buitenningen' zag zij als bedreiging. Sinds 1540 had de stad het recht in het gebied binnen 500 roeden van de muren

alle nieuwe nijverheden te verbieden. Maar het verkrijgen van rechtstreekse bestuursmacht door de omringende ambachtsheerlijkheden te verwerven, was het meest effectieve middel om controle te kunnen uitoefenen. Een poging om Zoeterwoude te kopen mislukte omstreeks 1550. Zolang dat niet gelukt was, was ieder excuus om korte metten te maken met activiteiten in

Brandend Leiderdorp, detail van het wandtapijt dat de Delftse tapijtwever Joost Jansz. Lanckaert tussen 1587 en 1589 maakte als beeldverhaal van 'Het Ontzet van Leiden' (collectie: Museum De Lakenhal).

het buitengebied welkom. Dat de dreiging van een beleg een wettige aanleiding was om alle boomgaarden en opstallen daar met de grond gelijk te maken, kwam dus goed uit. Het verbod de gesloopte huizen te herstellen en de stichting van de universiteit (formeel 'door Filips II' in 1575 waren bedoeld om de stedelijke economie te herstellen. De koop van Leiderdorp was de volgende stap.

Toen het levenseinde van de ambachtsheer Philippe de Ligne naderde, zag Leiden haar kans schoon. Alleen de timing deugde niet: in 1582 werd een koopcontract gesloten en pas daarna probeerde de stad ook werkelijk met de heerlijkheid beleend te worden. Daarbij werden het beleg en de daardoor veroorzaakte ellende als argumenten gehanteerd en Leiderdorp als economische reddingsboei afgeschilderd. Maar het zou tot 1597 duren voordat de Staten van

Holland formeel toestemming gaven. In die 15 jaar probeerde de stad uit alle macht alle activiteiten in Leiderdorp te blokkeren of te controleren.

Vanaf 1597 ontwikkelde Leiderdorp zich letterlijk en figuurlijk in de ban van Leiden. De stad profiteerde van het bezit van de heerlijkheid door belangrijke stadsvergrotingen te realiseren. Leidse burgers verwierven in toenemende mate onroerend goed in de heerlijkheid. En Leiderdorp profiteerde van de opleving van de Leidse economie en de groei van de bevolking.

In zijn lezing schetst Dick de Boer enkele aspecten van de verwevenheid van dorp en stad, opgehangen aan de periode van het Beleg en de lijnen

die vandaaruit door de Tachtigjarige Oorlog kunnen worden getrokken.

Er is een beperkt aantal plaatsen voor belangstellenden. Aanwezigheid bij de lezing vereist daarom aanmelding vooraf, waarbij de volgorde van aanmelding bindend is. U kunt zich aanmelden door een mailbericht te sturen aan lezingen@oudleiden.nl. In de digitale nieuwsbrief van september en op de website wordt meegedeeld op welk kanaal de lezing te volgen zal zijn.

Dick de Boer is emeritus-hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij verzorgt lezingen en publiceert over onderwerpen uit zijn aandachtsgebied. Hij is leidend auteur en redacteur van het boek 'Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog' dat in november 2019 verscheen bij Uitgeverij Ginkgo.

Leidse onruststokers duiken op in podcasts 'Leidse schatten'

Fenna IJtsma en Mariska van der Veen, twee jonge historici met een journalistieke achtergrond, maken in samenwerking met de HVOL een aantal podcasts over Leidse onruststokers in het (verre) verleden. Al wandelend door de stad neemt het tweetal verscheidene Leidse historici mee terug in de tijd. Ze vertellen verhalen van Leidenaars die ieder op hun eigen wijze onrust veroorzaakten. Fenna en Mariska hopen dat hun project 'Leidse Schatten' meer waardering voor de historie oplevert. Zij lichten alvast een tipje van de sluier op.

Wij brengen aansprekende Leidse geschiedenisverhalen tot leven. Daarmee willen we luisteraars enthousiast en bewust maken van de historische waarde van de stad. Hierbij gaat het niet alleen om de bekende verhalen, maar juist ook om de minder bekende geschiedenissen waar de Leidenaar zich misschien meer in herkent. We presenteren niet puur historische feiten, maar willen de verbeelding van mensen stimuleren. Daarom kozen we voor de podcastvorm. We geven ruimte aan de verbeelding door onze gastsprekers vragen te stellen als: hoe kleedden Leidenaren zich in deze tijd, hoe rook het, wat hadden we in die

tijd om ons heen gezien, hoe bewoog men zich door de stad?

Marinus van der Lubbe

We beginnen met een serie van zes afleveringen. In elke aflevering van twintig tot dertig minuten belichten we een historisch verhaal. Het verhaal vertellen wij aan de hand van ons eigen onderzoek en van interviews met historici die kennis hebben van het onderwerp. Marinus van der Lubbe, de berovingszaak rond Leuntje Bol en het verhaal van Maria Swanenburg (Goeie Mie) komen onder meer voorbij. Wij zoeken naar voldoende diversiteit als het gaat om gender en

Fenna IJtsma (rechts) en Mariska van der Veen (links; foto: Lynette Sterken).

afkomst in de onderwerpen en historische figuren die we behandelen. We denken dat de podcast uiteindelijk interessant is voor iedere Leidenaar, en willen geschiedenis voor iedereen toegankelijk maken.

Erfgoed

De podcast draagt ook bij aan meer waardering voor de historie van Leiden én aan meer begrip voor elkaar. Wij delen immers ook de historische verhalen die behoren tot de wat meer onderbelichte Leidse bevolkingsgroepen. Denk aan het verhaal van de krakende gastarbeiders of de Indonesische verzetsheld Irawan Soejono. Als je je als inwoner bewust bent van de verhalen die zich in de stad hebben afgespeeld, kijk je met andere ogen naar elkaar en naar de straten, gebouwen en hofjes waar je dagelijks langs loopt. We hopen dat deze andere kijk er ook toe kan leiden dat het behoud van cultureel

erfgoed breder gedragen wordt onder de Leidse burgers.

Fenna IJtsma en Mariska van der Veen (beiden 26) hebben hun opleiding gevolgd aan de Universiteit Leiden en lopen al een aantal jaar rond in de Sleutelstad. Mariska heeft bij het geschiedenisprogramma 'Verborgene Verleden van Nederland' (NTR) gewerkt en ook Fenna heeft ervaring in het doen van onderzoek voor een historisch televisieprogramma. Zij heeft tijdens haar stage onderzoek gedaan naar de wereldreis van Aletta Jacobs voor het televisieprogramma Aletta's Reis (NTR).

De eerste podcast over Leidse Onruststokers is in het najaar te beluisteren. Er verschijnt dan om de veertien dagen een nieuwe aflevering: https://oudleiden.nl/publicaties/podcasts_

[Fenna IJtsma en Mariska van der Veen](#)

De Gazette de Leyde en Johan Luzac

LEZING DOOR PETER VAN DIJK

DONDERDAG 5 NOVEMBER, 20.00 UUR

GROOT AUDITORIUM, ACADEMIEGEBOUW, RAPENBURG 73

ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAMING

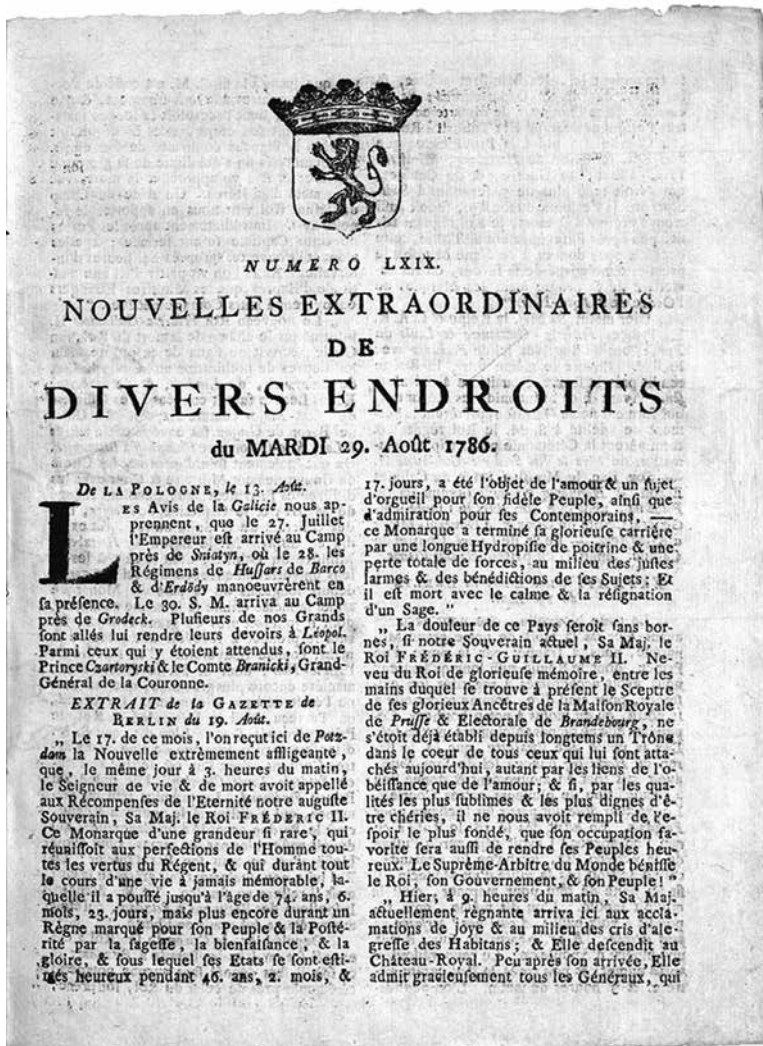
Op donderdag 5 november vindt de P.J. Bloklezing 2020 plaats. Deze is een samenwerking van de Universiteit Leiden, het *Leidsch Dagblad* en de Historische Vereniging Oud Leiden. In verband met de regels van de 1,5 metersamenleving kunnen niet meer dan 50 personen worden toegelaten tot de zaal. Belangstellenden dienen zich vooraf aan te melden door een mailbericht aan lezingen@oudleiden.nl, onder vermelding van 'P.J. Bloklezing'. De lezing zal echter ook via livestreaming te volgen zijn. Nadere mededelingen volgen in de digitale nieuwsbrief en op de website van HVOL.

Het onderwerp van de lezing is de geschiedenis van de beste krant van Europa in de 18de eeuw, de *Gazette de Leyde*, en zijn langjarige hoofd-redacteur, Johan Luzac. Dit onderwerp past goed in het thema dat de HVOL had willen hanteren voor de 'Week van de Leidse geschiedenis', namelijk 'Politiek en democratie 1770 - 1810'.

Kwaliteitsjournalistiek is essentieel voor een gezonde democratische samenleving. Leiden is de bakermat van deze tak van journalistiek. De in het Frans geschreven *Gazette de Leyde*, gemaakt door een aantal leden van de familie Luzac, probeerde in de 18de eeuw, die wat geruchten, roddels en halve waarheden lijkt op onze huidige tijd, de nationale en internationale actualiteit zo feitelijk en onbevangen mogelijk te volgen. De grote man van de *Gazette* was Johan Luzac, een intellectuele veelvraat, advocaat, hoogleraar klassieke talen en geschiedenis. Hij gaf de krant zijn indrukwekkende reputatie. Machthebbers, kooplieden en intellectuelen in heel Europa abonneerden zich. Zij lieten de jaargangen van

de krant, die twee maal per week verscheen, inbinden. De *Gazette* werd gezien als een accuraat naslagwerk van de jongste geschiedenis. De positie van de krant in Europa leek op die van de *Herald Tribune* in de vorige eeuw.

In bijna heel Europa werd de pers gemuilkorfd en gecensureerd. Niet in Holland. Dankzij de ontwikkeling van de wetenschap en de afkalving van de autoriteit van Kerk en Koning werd de burger in de 18de eeuw, per slot de eeuw van de Verlichting, steeds mondiger. Er ontstond in veel landen een publieke opinie, die zich uitte in pamfletten, tijdschriften, praat- en wetenschappelijke genootschappen. De *Gazette* voedde de publieke opinie en hielp uiteindelijk mee, bijvoorbeeld door zijn voortreffelijke verslaggeving van de Amerikaanse vrijheidsstrijd met zijn liberale en humane ideeën, om de antifeodale ontwikkelingen in Europa vorm te geven. Dankzij de *Gazette* inspireerden de Amerikaanse 'founding fathers' de Franse revolutionairen.

Eerste pagina van de Gazette de Leyde van 29 augustus 1786 (bron: Wikipedia).

Johan Luzac, die als classicus het ideaal van Socrates koesterde dat burgers hun persoonlijke belangen opzij moeten schuiven voor het algemeen belang, was ook actief in de patriotische beweging in Leiden. Met veel inzet en succes lobbyde hij, samen met zijn vriend John

Handelsblad in Parijs. Hij schreef verschillende boeken over uiteenlopende onderwerpen. Zijn laatste boek 'De beste krant van Europa' (Amsterdam University Press, 2018) gaat over de Gazette de Leyde en Johan Luzac.

Adams, de latere tweede president van Amerika, voor de erkenning van Amerika als onafhankelijke staat. Hij ging zich meer en meer bemoeien met de lokale politiek en adviseerde als voorzitter van een commissie de gemeenteraad, op verzoek, haar beraadslagingen geheim te houden. Voor een gereputeerde journalist die al een kwart eeuw probeerde geheimen aan het licht te brengen, een fataal standpunt. En dat heeft hij geweten. In het verhitte gepolariseerde klimaat van Leiden werd hij uitgemaakt voor aristocraat en buitenspel gezet. Het bezorgde Luzac zeven beroerde jaren, maar hij wist uiteindelijk zijn reputatie te herstellen.

Peter van Dijk, politicoloog, was hoofdredacteur van het Algemeen Dagblad en correspondent van NRC

Diesviering 2020 via livestreaming

ZATERDAG 7 NOVEMBER 2020, AANVANG: 10.30 UUR (VANAF 10.00 UUR
VOORPROGRAMMA)

ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAMING

In verband met COVID-19 heeft het HVOL-bestuur helaas moeten besluiten dit jaar af te zien van de traditionele diesviering in de Hooglandse Kerk. In plaats daarvan is gekozen voor een 'livestream-editie'. Een link naar de livestream is tijdig terug te vinden op de HVOL-site, zodat u het feestelijke programma – in het bijzijn van een beperkt aantal speciale gasten – toch kunt meebeleven.

Programma

10.30 uur: welkomstwoord door voorzitter Rens Heruer

10.45 uur: dieslezing 'Tegendraads en ongenietbaar? *Bilddijk weer terug in de Sleutelstad*' door Peter van Zonneveld (zie ook p. 19 en de website)

11.45 uur: overhandiging eerste exemplaar *Leids Jaarboekje 2020* aan de burgemeester

11.55 uur: overhandiging eerste exemplaar *Historische Kalender Leiden 2021* aan de burgemeester

12.00 uur: sluiting

Leids Jaarboekje en Historische Kalender

In verband met COVID-19 wordt het *Leids Jaarboekje 2020* dit jaar via de post bezorgd. Het is de bedoeling dat de boekjes eind november bij alle leden op de mat liggen.

De *Historische Kalender 2021* is vanaf 9 november op vertoon van uw ledenpas voor 5 euro verkrijgbaar via promotie@oudleiden.nl of bij Uitgeverij Ginkgo aan de Citrusweg 12 in Leiden (alleen op werkdagen, tijdens kantooruren). Met Ginkgo kan desgewenst ook telefonisch (071 512 5636) of via e-mail (uitgeverijginkgo@xs4all.nl) contact worden gezocht. Bij de bekende boekhandels in Leiden zal de kalender voor 6,50 euro te koop zijn.

Tegendraads en ongenietbaar? Bilderdijk weer terug in de Sleutelstad

DIESLEZING DOOR PETER VAN ZONNEVELD
ZATERDAG 7 NOVEMBER, AANVANG: 10.45 UUR
ONLINE TE VOLGEN VIA LIVESTREAMING

De stad Leiden heeft in het hart van Willem Bilderdijk (1756-1831) altijd een bijzondere plaats ingenomen. Als jongeman vergaarde hij er zijn eerste dichterlijke roem, als student oogstte hij waardering bij collega's en geleerden, na zijn ballingschap vond hij er een veilige haven, beschermd door Lodewijk Napoleon, tot de buskruitramp ook hem wist te treffen. Nadien was hij er tien jaar privatdocent, waarin hij niet alleen een schare vijanden verwierf, maar ook een kring van toegewijde leerlingen. Zijn laatste levensjaren moest hij elders doorbrengen.

De Leidse universiteit bezat al een aanzienlijke collectie Bilderdijkiana, die in 2020 werd uitgebreid met de complete verzameling van het Bilderdijkmuseum te Amsterdam. Met recht kunnen we nu zeggen: Bilderdijk is weer terug in de Sleutelstad! Een causerie over een unieke persoonlijkheid, wiens leven sterk bepaald werd door de politieke ontwikkelingen van zijn tijd. Een wandeling langs Leidse plaatsen die in zijn leven een bijzondere rol hebben gespeeld. De zaal van *Kunst wordt door arbeid verkreegen* aan de Lange Pieterskerkkoorsteeg, waar hij zijn gedichten bekroond zag. De Langebrug, waar hij als student heeft gewoond. De Hogewoerd, waar hij in de Franse tijd vertoefde. De Hooigracht, de Garenmarkt, het Rapenburg en de Oude Singel, waar de privatdocent zijn domicilie had. En natuurlijk de universiteit, waar zich nu een aparte Bilderdijkkamer bevindt.

Een complexe persoonlijkheid. Hij had de naam tegendraads en ongenietbaar te zijn, een

Willem Bilderdijk (geschilderd door C.H. Hodges, 1810).

grommende Izegrim. Met zijn vurige temperament reageerde hij heftig op de politieke gebeurtenissen van zijn dagen. Hoe was zijn houding in de patriottentijd? Hoe reageerde hij op de komst van de Fransen? Hoe was zijn relatie met Lodewijk Napoleon? Hoe stond hij tegenover de keizer zelf? En tegenover koning Willem I? Wie het niet met hem eens was, of zijn ongenoegen opwekte, kreeg het soms zwaar te verduren, maar in de huiselijke kring ontwaren we een andere Bilderdijk: een zorgzame vader, een toegewijde echtgenoot en een hartelijke gastheer.

Dat alles laat zich illustreren aan de hand van portretten, brieven en andere documenten uit de Leidse collectie, de grootste Bilderdijkverzameling ter wereld.

Peter van Zonneveld (1948, Leiden) studeerde in Amsterdam Nederlands, literatuurwetenschap en biologie. Sinds 1975 is hij medewerker van de Opleiding Nederlands van de Leidse universiteit,

Bilderdijk in kamerjas (privécollectie)

waaraan hij, ook na zijn pensionering in 1913, nog altijd verbonden is. Hij publiceerde boeken, artikelen, bloemlezingen en tekstedities met betrekking tot de 19de-eeuwse en de Indische letterkunde. In 1993 promoveerde hij op 'De Romantische Club. Leidse student-auteurs 1830-1840'. Samen met Rick Honings schreef hij de bekroonde biografie 'De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk' (2013).

Nieuw bedrijfslid

Nieuw bedrijfslid: Serviceflat Schouwenhove

Opnieuw heeft zich een bedrijfslid aangemeld! Wij zijn erg blij dat ook Serviceflat Schouwenhove, Schouwenhove 27, 2332 DP Leiden, onze vereniging voortaan structureel als bedrijfslid wil ondersteunen. Van harte welkom bij de HVOL!

Hoger en hoger

Ramses Shaffy heeft zijn monument in Leiden, naar zijn iconische lied over Sammy die omhoog moet kijken omdat daar de blauwe lucht is. Af en toe bekruipt je echter het gevoel dat over een tijdje iedereen in Leiden omhoog moet kijken om de blauwe lucht te zien.

Overdreven? Zeker, maar dat gevoel komt ook niet zomaar uit de lucht vallen. Want het is in Leiden hoogbouw wat de klok slaat. Er worden nog steeds eengezinswoningen gebouwd, maar bij nieuwe projecten gaat het steeds meer de hoogte in. De tijden van creatieve nieuwe buurten als Nieuw Leyden lijken voorbij: er vlakbij wordt nu een 115 meter hoge woontoren gepland, ver boven de hoogbouw grens die Leiden zich in zijn visie van 2007 had gesteld. Een hoogbouwvisie die enige actualisatie behoeft. Zo speelt de Rijn-Gouwelijn nog een belangrijke rol in het bepalen van de locaties voor hoogbouw – en die is al lang achterhaald. In 2007 was 70 meter ongeveer het hoogste en daarvan zijn er inmiddels meer-

dere voorbeelden in de planning zoals de derde (kantoor)toren van de Lorentz en bij hetzelfde Stationsplein een woontoren bovenop een megabioscoop aan de andere kant, waar de Jumbo nu staat.

Over de verdere invulling van het Stationsplein wordt opnieuw nagedacht, maar op basis van de MAXWAN-plannen van een kleine tien jaar geleden: vooral veel hoogbouw – op zogeheten plinten van drie of vier verdiepingen die bij de historische binnenstad zouden moeten aansluiten; maar dat in ieder geval bij het Lorentzcomplex niet doen. De kantoren aan de Schipholweg worden opgehoogd met woonetages tot 70 meter en aan de andere

kant van het station wordt nog een studentenflat van 70 meter voorzien. In de gemeentelijke hoogbouwvisie uit 2007 wordt uitgegaan van clustering van hoogbouw, maar het lijkt nu meer op het optrekken van een gesloten, hoge, afsluitende wand. De Lammenschansdriehoek achter het enorme ROC-gebouw begint ook al aardig vol te lopen met hoogbouw en de eerste woonlagen van de Ananas aan de andere kant van de Lammenschansweg zijn al in beton gegoten. Wat volgt?

Naast de twee Lorentztorens die al gebouwd zijn, komt een derde toren die nog eens 20 meter hoger wordt (foto: Gerard Kramer).

Wie vraagtekens plaatst bij deze trend wordt al snel gewezen op de woningbouwopgave van de gemeente Leiden. Maar moet dat op zoveel plaatsen? Zo hoog? In een middelgrote provinciestad, waar tot betrekkelijk recent echte hoogbouw tot de uitzonderingen behoorde? Hoogbouw die de skyline, zo niet het karakter van Leiden voorgoed gaat veranderen? Klopt het ruimtelijk ordeningsbeleid in bredere – gemeente-overstijgende – zin eigenlijk wel, waarbij de Leidse grenzen (ondanks de Regionale Woonagenda Rijnland) zo hard zijn? Dat je ‘het groene hart’ niet vol wilt bouwen met nieuwe Vinex-achtige wijken, wordt waarschijnlijk wel door iedereen begrepen en aanvaard, maar dat zou een meer gecoördineerde regionale aanpak toch niet hoeven verhinderen? Te meer daar de gemeentelijke grenzen van nu geen eeuwigheidswaarde lijken te hebben? Of dat, ook in dit licht, in ieder geval niet zouden moeten hebben!

Wat Leiden betreft: de binnenstad en de zuidelijke schil zijn beschermd stadsgezicht; daar is echte hoogbouw niet aan de orde. Daar gaan we maar vanuit... Maar aan de randen van het beschermd stadsgezicht gaat het echt ver de hoogte in. Deels hinderlijk zichtbaar vanuit het beschermd stadsgezicht. HVOL-leden hebben gevaagd of we ons niet moeten verzetten tegen sommige hoogbouwplannen. Maar als de plannen vergezeld gaan van een zogeheten hoogte-effectrapportage van een extern bureau, die het wel vindt meevallen, is het – ook voor de HVOL – moeilijk om met succes bezwaar te maken. Dat wil niet zeggen dat we bestaande zorgen niet delen.

Ook al omdat die torens er niet voor tien of twintig jaar worden neergezet. Terugkijkend zijn we nu blij dat de gemeente Leiden een halve eeuw geleden te arm was om de toenmalige Cityvormingsplannen door te zetten, die onze binnenstad zouden hebben verwoest: wat een schitterende binnenstad van nu hebben we mede daaraan niet te danken! Maar hoe zullen de volgende generaties aankijken tegen de stortvloed aan hoogbouwplannen die er nu is? Geweldig die vernieuwing – weg met dat getut? Of misschien toch: hoe hebben onze (voor)ouders dit kunnen laten gebeuren? Misschien ook met de verzuchting dat, gelet op de opgelegde woningbouwopgave, het gemeentebestuur niet veel andere keus had dan de hoogte in te gaan? Als dat waar is, zou men achteraf ook tot de conclusie kunnen komen dat er iets mis was met onze ruimtelijke ordening.

Echte hoogbouw van goede kwaliteit is duur, weten de experts, en architecten als Sjoerd Soeters menen dat met middelhoge bouw niet minder woningen per hectare zijn te realiseren. Zou discussie daarover niet moeten worden aangemoedigd? Moet Leiden niet een masterplan maken voor de hele stad? En daarbij niet of minder afgaan op welke projectontwikkelaar wat waar wil bouwen? Met de discussies over Leiden 2040 is er een interessante aanzet, maar die zou moeten worden geconcretiseerd in de nieuwe Omgevingsvisie op basis van de binnenkort (?) in werking tredende Omgevingswet.

Gerard Kramer

Wandelen en fietsen in en om Leiden

De commissie blijft optimistisch over de excursies. Wij gaan er nog steeds vanuit dat het virus niet weer tot een lockdown leidt. Houd echter onze website in de gaten. Daarop vindt u het laatste nieuws over onze activiteiten.

Voordat het COVID-19-virus in maart toesloeg, had de commissie Excursies drie voorjaarsexcursies op de planning staan: een Pilgrimwandeling, een fietstocht langs de Limes en een treinexcursie naar Utrecht. Op het moment dat wij deze tekst schrijven (juli 2020), zijn de voorschriften van de overheid versoepeld en zien wij mogelijkheden om de wandeling in het najaar te laten plaatsvinden. Voor de Pilgrimwandeling hadden zich al heel wat mensen ingeschreven. Deze mensen zijn opnieuw benaderd en bijna iedereen wilde mee. De wandeling kan nu helaas – coronaproof – wel met de helft minder deelnemers (maximaal 30) plaatsvinden en is daardoor inmiddels volgeboekt.

Voor de fietstocht is ook al een aantal 'oude' inschrijvers genoteerd, maar hier kan nog een beperkt aantal deelnemers bij. Voor deze tocht kunt u zich via de website inschrijven. Omdat dit blad pas begin september bij u op de mat ligt, kan het zijn, dat ook deze excursie helaas al vol is, als u dit leest.

De treinexcursie naar Utrecht gaat voornamelijk niet door.

Zondagochtend 13 september 2020, Pilgrimwandeling door Leiden (volgeboekt)

In 2020 is het 400 jaar geleden dat een gedeelte van de leden van de Engelse puriteinse Scrooby-gemeente met het zeilschip Mayflower de oversteek naar Amerika waagde.¹

¹ Zie ook het artikel *Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen - De Amerikaanse Pilgrims in Leiden, 1609-1620* op p. 8.

Een deel van bovengenoemde Engelse puriteinen, later de Pilgrim Fathers of Pilgrims genoemd, zocht in 1609 zijn toevlucht in Leiden. Wegens geloofsvervolgung vluchtte de groep heimelijk uit Engeland naar het tolerante Nederland. Door bemiddeling van stadssecretaris Jan van Hout konden zij zich in Leiden vestigen.

Plaquette aan de Pieterskerk (foto: Patricia van der Lecq).

De Pilgrims brachten slechts een korte periode in Leiden door. Toch zijn er voldoende panden, plekken en zaken die aan hun verblijf herinneren. Bovendien is Erfgoed Leiden en omstreken beheerder van de Pilgrim Archives en is er ook het American Pilgrim museum in de Beschuitsteeg.

De Pilgrims hebben tijdens hun verblijf in de Universiteitsstad Leiden veel kennis opgedaan over zaken als wetgeving, vrijheid, wetenschap en religie. Negen presidenten van de VS zouden van deze Leidse Pilgrims afstammen. George Bush sr. heeft in 1989 zelfs een bezoek aan Leiden gebracht om die reden.

Na de koffie op het terras van restaurant "Koetshuis de Burcht" maken we in kleine groepjes een wandeling door Leiden. Tijdens deze wandeling besteden de gidsen aandacht aan de diverse beroepen die de Pilgrims in Leiden hebben uitgeoefend, andere activiteiten die zij hebben ondernomen en hun contacten met de lokale autoriteiten.

De prijs voor deze excursie is € 7,00 voor HVOL-(duo)leden en € 9,50 voor introducés. NB Deelnemers krijgen ongeveer een week voor de wandeling nadere informatie.

Zondag 20 september Fietstocht "De Limes van Leiden tot Zwammerdam"

De Limes was de naam voor de noordgrens van het Romeinse Rijk. De hoofdstroom van de Rijn, die destijds in zee uitmondde bij Katwijk, vormde deze grens. Gnaeus Domitius Corbulo, Romeins legeraanvoerder en gouverneur in dienst van keizer Claudius, versterkte de grens tegen de aanvallen door Friese en Chaukische stammen. Diverse castella werden gebouwd langs de Rijn van Katwijk tot diep in Duitsland. Bij ons in de buurt: Lugdunum, Pretorium Agrippina, Matilo, Albania en Nigrum Pullum.

Tijdens de fietstocht doen we als eerste Zwammerdam aan. Rond het jaar 47 is het castellum met de naam Nigrum Pullum (zwarte aarde) gebouwd. In de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw zijn hier tijdens opgravingen tal van vondsten gedaan, waaronder drie Romeinse schepen. We zullen een kleine tentoonstelling bekijken van die vondsten. Daarnaast krijgen we een rondleiding rond de voormalige opgravingen van het Romeinse fort, de haven en de Romeinse vrachtschepen (Zwammerdamschepen), die op deze plaats zijn gevonden.

Een van de Zwammerdamschepen in het Archeon (foto: Hans Erris).

In de latere geschiedenis werd in de buurt van het dorp *Suadenburg* een dam in de Rijn gelegd om de wateroverlast in het Rijnland te verminderen. Door deze dam werd echter de wateroverlast naar Utrecht verplaatst. Na veel discussie maakte

Keizer Frederik I Hohenstaufen (vanwege zijn rode baard ook wel Barbarossa genoemd) in 1165 op verzoek van de bisschop van Utrecht een einde aan de strijd over deze dam. Hij gaf aan de graaf van Holland het bevel de dam te verwijderen. De plaatsnaam Zwammerdam is een verbastering van *Suadenburgerdam*. In het dorp is een beeldje van 'Barbarossa' te bezichtigen.

Ook is er in deze streek flink huisgehouden door de Fransen. In het rampjaar 1672 konden zij de in alle haast aangelegde waterlinie tijdens een vorstperiode passeren. Onder leiding van de Franse maarschalk Luxembourg richtten zij een bloedbad aan onder de bevolking van Zwammerdam en Bodegraven.

Aansluitend aan het bezoek aan Zwammerdam gebruiken we de lunch in het restaurant op het terrein van de opgravingen (Hooge Burch).

Onze tweede stop is in Alphen aan de Rijn bij het museumpark Archeon. Ook daar krijgen we een rondleiding over de Romeinse Limes. Verder bezichtigen we de resten van de in Zwammerdam opgegraven houten Romeinse transportschepen. Na het bezoek aan het Archeon vertrekken we weer richting Leiden door de mooie polders. Onderweg komen we vele molens en andere bezienswaardigheden tegen die ook onze aandacht vragen.

De prijs voor deze excursie is € 21,00 voor leden en € 23,50 voor introducés. Deze prijs is exclusief de entree voor het Archeon. De toegang tot het Archeon is 19,90 euro; voor bezitters van de Museumkaart is de toegang gratis.

NB Deelnemers krijgen ongeveer een week voor de excursie nadere informatie.

Jubileum Rijnsburgerweg

625 jaar Rijnsburgerweg in vogelvlucht

Op 12 juli 2020 heffen omwonenden van de Rijnsburgerweg bij de Poelbrug het glas op 625 jaar Rijnsburgerweg. Corona doorkruist hun oorspronkelijke plan om aan een langgerekte tafel in het midden van de weg als burens en overburens elkaar te trakteren op mooie verhalen. Daarom hier de Rijnsburgerweg in vogelvlucht met enkele kleurrijke anekdotes.

Graaf Albrecht van Beieren wil eind 14de eeuw van het modderpad een heuse weg maken die van Leiden naar de geestgronden voert. Pas na flink aandringen bij de aanpalende grondbezitters voor een bijdrage kan hij in september 1395 samen met de Hertog van Gelre over de weg paraderen en is er gratis drank voor het wegpersoneel.¹

De weg raakt weer in verval, totdat een groep

gevluchte Augustijner zusters neerstrijkt op het voormalige kasteel Paddenpoel (nu Flanorpad). Deze vijftig dames van rijke komaf 'runnen' vanaf 1428 het Mariënpoelklooster. Ze staan elke dag om 03.30 uur op, ontvangen geen gasten en mogen pas na 16.00 uur met elkaar spreken. Discipline is één ding, maar onderschat niet hun handelsgeest. Ze sluiten voor 25 jaar een onderhoudscontract voor de weg met de stad –

In het werk van P.C. Hooftprijswinnaar F.B. Hotz, die woonde op nummer 75, duikt 'de Weg' geregeld op. Hotz was slechtiend en naast schrijver trombonist. Bij een orkestoptreden op Minerva in 1959 raakt hij in gesprek met een 'blonde, mollige studente'. Als een bandlid hem verklapt dat het Beatrix is, zucht hij: 'Ik had al het gevoel dat het niks zou worden.'⁴

van de Rijnsburgerpoort (nu Blauwpoortsbrug) tot aan de Jan Vinckenlaan (nabij Geversstraat, Oegstgeest). Een paneel met hun klooster in het Rijksmuseum vertoont een glimp van de naastgelegen Rijnsburgerweg.²

Paneel met het klooster Mariënpoel met op de achtergrond een glimp van de Rijnsburgerweg (Rijksmuseum).

Helaas wordt het bloeiende klooster uit voorzorg in 1573 met de grond gelijk gemaakt. Tijdens het Spaans beleg bouwen de Leidenaren op de strategisch gelegen Poelbrug een verdedigingswerk. Deze Poelschans komt in juni 1574 in handen van de Spaanse soldaten. Als een groep vrouwen met kinderen uit de stad bij hen komt bedelen, ontdoen ze de vrouwen grotendeels

van hun kleren en sturen ze terug: 'gaan jullie je eigen voorraad maar opeten'.³

Drie eeuwen lang is de omgeving van de Rijnsburgerweg met haar kooltuinen daarna een voedselkamer voor de stad. Nieuw leven in de brouwerij brengen de Fransen rond 1800. Naast de Poelbrug verrijst een etablissement met weids uitzicht. Ook maakt het stadsbestuur in 1816 een einde aan de stofwolken en gevaarlijke kuilen met de aanleg van klinkerbestrating en aan weerszijden bomen. Zo'n 'voornamen avenue' is in de ogen van het stadsbestuur niet gratis: 100 jaar lang betaalt iedereen hier tol. Op een foto van de Rijnsburgerweg uit 1880 prijkt *Café Bellevue*, dat later 't *Posthof* heet, een vaste halteplaats op het zondagse 'rondje Endegeest'.

Begin 20ste eeuw is de weg – getuige de vele ansichtkaarten – een paradijs voor wandelaars. De mooie omgeving werkt als een magneet en van architect Jesse verschijnen tientallen herenhuizen met evenveel professoren. Onder hen is de Leidse Nobelprijswinnaar Willem Einthoven, zelf woonachtig op nummer 5, die al wandelend inspiratie opdoet voor zijn uitvinding van de elektrocardiograaf. Hier loopt

Op nummer 135 woont student Gerard Goudriaan, die op zijn 29ste nog ver van een titel is. Op een avond in 1948 verlaat hij beschonken de sociëteit, steekt zijn zwarte wandelstok in de tramrails en eindigt tot zijn benevelde verbazing in de tramremise aan de Rijnsburgerweg. De nachtportier vraagt wat hij komt doen. Gerard: 'Ik moet naar de Rijnsburgerweg, de wissel staat verkeerd!' De portier maant hem terug te gaan. Gerard: 'Nee, u moet de wissel omzetten!' En zo geschiedt.⁵

Café Bellevue (later 't Posthof) aan de Rijnsburgerweg in 1880.

Einstein met zijn viool onder de arm op weg naar een huiskamerconcert verderop bij Menso Kamerlingh Onnes. Waar de huizen hun allure behouden, verandert de groene allee halverwege de jaren 20 in een drukke verkeersader met twee trambanen en dagelijks een eindeloze stroom auto's en fietsers. De Poelbrug blijkt tijdens de

De dichter Gerrit Achterberg verblijft in 1942 na de moord op zijn hospita in de Jelgersmakliniek in Oegstgeest. Uit verveling telt Achterberg op zijn wandeling naar het Academiegebouw aan het Rapenburg zijn stappen. Op de terugweg staat hij al rekenend precies halverwege stil voor Rijnsburgerweg 54, belt aan en dicht oog in oog met criminoloog en schrijver Willem Nagel: 'Tussen de waanzin en de wetenschap loopt Willem Nagel met bedaarde stap.'⁶

Tweede Wereldoorlog weer een strategische plek, wanneer de Duitsers rondom mitrailleursnesten, loopgraven en een tankgracht aanleggen. Na de oorlog neemt de frustratie over de verkeersdrukke toe, als op topdagen de slagbomen bij het gelijkvloerse spoor welgeteld 130 keer sluiten. De oplossing is een spoorviaduct dat na zes eeuwen een einde maakt aan de doorgaande weg die van Steenstraat en Stationsweg overliep in de Rijnsburgerweg. De trams verdwijnen, de weg versmalt en langzaam keert in de afgelopen decennia het groene karakter van de weg weer terug.

Hebt u nog anekdotes over de Rijnsburgerweg en haar bewoners? Stuur dan een bericht naar: pmvandergeer@gmail.com.

[Peter van der Geer](#)

Noten

- 1 Diverse oorkondes; Van Mieris, *Handvesten*, p. 808v.
- 2 Memorietafel, Meester van de Spes Nostra, rond 1500; J.P. Filedt Kok, *Four canons with Sts Augustine and Jerome by an open grave, with the Visitation – Master of the Spes Nostra*. In *De Lakenhal* zijn eveneens stukken uit het klooster te bewonderen.
- 3 J.J. Orlers, *Beschrijvinge der Stad Leyden*. Leiden, Henrick Haestens, Jan Orlers en Jan Maire, 1614.
- 4 Uit: *Leidse Jazzgeschiedenis*, 2008.
- 5 Uit: Buck Goudriaan, *De gedrevene tussen de dorens*, 2003.
- 6 Uit: *Maatstaf*, jaargang 11 (1963-64), p. 662.

Bedrijfsleden

Alrijne Zorggroep

APEK administraties

Stichting Beheer Begraafplaats Rhijnhof

Rijksmuseum Boerhaave

Holdingmaatschappij
R.H. Breedveld B.V.

Breedveld Holding

Buik en Van der Horst, gerechtsdeurwaarders

GRANDCAFÉ
de BURCHT

Grandcafé De Burcht

Van Cleef Holding

Stichting Confessioneel Onderwijs Leiden

Du Prie bouw & ontwikkeling b.v.

Griffioen Precious Presents vof

De Gunst Juwelier

DG De Gunst Juwelier

firma W.P. Hartwijk en Zoon

HBK, Belastingadviseurs & Accountants

Hooglandse Kerk

Hoppezak Kledingverhuur

La Gro Geelkerken advocaten

De Leeuw Makelaardij bv

LEK® makelaars en taxateurs

Macropa BV

Glas- en Schilderwerken Van Muiden bv

Stichting Pieterskerk Leiden

Brasserie de Poort

Prima Management

Primavera Pers

Rabobank Leiden-Katwijk

Rabobank

Hoogheemraadschap van Rijnland

MBO Rijnland

mborijn//land

De Ruyter de Wildt en De Vroom, advocaten

Schulpen Schuim BV

Serviceflat Schouwenhove

Teekens Karstens, advocaten en notarissen

Universiteit Leiden

Van der Valk Hotel Leiden

Universiteit Leiden

Veldman Rietbroek Architecten

Museum Volkenkunde

Veldman Rietbroek architecten

Stichting Werk & Onderneming

Stichting Zeven Leidse Hofjes

Tandartsenpraktijk Zoeterwoudsesingel

Zorgverzekeraar Zorg en Zekerheid

Het gevelement van de school aan het Ballonpad

De commissie Geveltekens heeft tot doel de Leidse historische geveltekens te archiveren, te voorzien van een verhaal en actie te ondernemen tot behoud van de objecten. In maart 2018 deed de commissie Geveltekens in dit blad een oproep om mee te denken over een conserveringsvraagstuk.

Een van de objecten waarmee de commissie zich bezighoudt, is het gevelement aan de voormalige school aan het Ballonpad. Deze school, die als laatste naam 'De Vuurvogel' droeg, werd

Boven: De Schuttersveldschool in 1923 (maker onbekend).
Onder: De inmiddels tot De Vuurvogel omgedoopte school aan het Ballonpad in 1968 (foto: Dik Kompier).

in 1920 gebouwd als de Schuttersveldschool naar een ontwerp van stadsbouwmeester J. Neisingh. In het kader van de stadsvernieuwing wordt het laatste deel van deze school gesloopt ten behoeve van het bouwproject Octagon, onderdeel van het bouwplan de Lorentz, dat wordt gerealiseerd in het gebied tegenover het Leidse station.

De lezers van *Oud Leiden Nieuws* werd gevraagd of ze vonden dat dit gevelement mét of zónder omgeving gered moest worden. Rondom de gevelsteen met de Leidse sleutels en de tekst 'anno 1922' bevinden zich namelijk geglazuurde bakstenen, die typerend zijn voor de architectuur van die tijd.

Het gevelteken met de omringende geglazuurde bakstenen (foto: Dik Kompier).

Het is een markant document van een voor Leiden bijzondere culturele periode in de eerste kwart van de 20ste eeuw. Het conserveren van de steen met een adequaat stuk van de omgeving werd door de lezers sterk aanbevolen. Ook vanuit de Lakenhal was grote belangstelling en conservator Prosper de Jong vond dat dit gevelement in de Lakenhal thuishoort. Daarom werd met de aannemers en de uitvoerders onderhandeld en advies ingeroepen van restaurator Henk Nijenhuis en compagnon. Het advies luidde: 'Het gedeelte rechts moet eerst weggezaagd/weggebroken worden, omdat daarin drie klezoren (= halve kopse bakstenen) en andere bakstenen gemetseld zitten met een schone zijkant, die te zijner tijd nodig zijn om een mooie beëindiging te maken voor de nieuwe samenhang. Anders kijk je namelijk tegen een doorgezaagde zijkant van bakstenen aan, of tegen bakstenen met smet, in een raar metselverband en dat doet het geheel dan esthetisch geen goed.' Op die manier zou het volledige reliëf kunnen worden uitgenomen, inclusief de groen geglazuurde baksteenranden en het omringend metselwerk. Er zou dan een soort passe-partoutkader van baksteen ontstaan, waarin de context van het reliëf als bouwelement duidelijk zichtbaar bleef.

Het wegnemen leek een eenvoudige klus, maar dat bleek in de praktijk totaal anders. De muur waarin de steen was gemetseld, bleek geen spouw te hebben en niet los te staan van de binnenmuur. Er werd een plan opgesteld, waarbij gekeken werd naar een gunstige kadergrens. Die werd eerst ingezaagd, waarna de omgeving van het gevelement werd verwijderd.

Toen die klus klaar was, kon men beginnen aan het loszagen van het stuk muur met het element. Dat moest deel voor deel gebeuren. Ook de gevelsteen zelf bleek uit meerdere delen

Het gevelteken met omgeving; aan de linkerkant de eerste zaagsnede (foto: Jan Hartstra).

te bestaan. Alle stukken werden nauwkeurig gemarkeerd en gedocumenteerd. Het is de bedoeling dat deze verzameling straks weer tot één geheel wordt samengevoegd.

Door deze zorgvuldige werkwijze kan na de restauratie een prachtig en uniek stuk Leidse geschiedenis een plaats krijgen in Stedelijk Museum De Lakenhal. De directie heeft toegezegd een deel van deze 'redding' te

De delen van het gevelement zijn gemarkeerd, zodat ze later weer samengevoegd kunnen worden (foto: Jan Hartstra).

bekostigen. Een ander deel komt uit het gemeentelijk project Stationsgebied. En dan blijft er nog een restant over waarvoor sponsors worden gezocht.

Als dit gevelement een plaats heeft gekregen in De Lakenhal, is daarmee – naast kunst en andere voorwerpen – ook een stukje Leidse architectuur uit de jaren twintig van de vorige eeuw voor iedereen te bewonderen.

Dik Kompier

Niet-beschermd erfgoed

De Oude Kooi: Werk in Uitvoering

In *Oud Leiden Nieuws* van september 2017 beschreef de commissie Niet-beschermd erfgoed in het kort de geschiedenis van de Oude Kooi en het ontstaan van deze commissie. Het artikel eindigde ermee dat de sloopplannen in de prullenbak zouden verdwijnen en dat nieuwe plannen, in overleg met onder andere de commissie, ontwikkeld zouden worden.

In 2016 was er een patstelling ontstaan tussen woningbouwvereniging De Sleutels en de overige partijen. Essentieel in het verdwijnen van de sloopplannen van de Centrale Blokken was een bijeenkomst in november 2016, waarbij de commissie Niet-beschermd erfgoed refereerde aan een, op dat moment al weer bijna vergeten, memo van de constructeur Pieters van februari 2016, waarin een variant 'C. Nieuwbouw met bestaande voorgevel' beschreven werd. Deze variant kwam op dat moment als geroepen en werd door onder anderen architect Gert Jan te Velde van Vanschagen Architecten omarmd. Het bood de mogelijkheid om de voorgevels te behouden én nieuwbouwkwaliteit achter de voorgevels te realiseren. Dat de kosten hoger

zouden zijn dan bij nieuwbouw, werd daarbij niet onder stoelen of banken gestoken.

De Sleutels heeft in het vervolg van het proces schoorvoetend, maar sportief haar 'verlies' genomen en ruimhartig de gekozen koers voortgezet. In het jaarverslag van 2019 schrijft de Sleutels: 'Vooral de Centrale Blokken in de Oude Kooi hebben veel denkwerk, overleg en puzzelen gevraagd. Dat heeft medio 2019 geleid tot een plan waarbij deze monumentale woningen niet alleen behouden blijven, maar ook energetisch aan hedendaagse standaarden voldoen. Waar mogelijk zijn maatregelen op het gebied van waterberging en groen toegevoegd aan het project.'

Tijdelijke staalconstructie om voorgevel te behouden (foto: Wouter Fokkinga).

Het resultaat zal begin 2022 te bewonderen zijn als de eerste ‘gerenoveerde’ woningen opgeleverd worden. Inmiddels zijn er in de planvorming én in de voorbereiding van de uitvoering naast de financiële hobbels ook diverse technische en architectuurhistorische obstakels overwonnen – en soms zijn er concessies gedaan.

Hoekwoningen

De hoekwoningen worden compleet gerenoveerd. De plattegronden, trappen en dakvormen waren te complex en te duur om ‘terug te

bouwen’. Extra probleem in de uitwerking was de eis van Erfgoed Leiden/Welstand om ook de kopgevels te handhaven, met als gevolg dat er nieuwe 15 centimeter dikke dragende bouwmuren naast de kopgevels gezet moeten worden. Om te voorkomen dat deze al krappe woningen nog kleiner worden, is er voor gekozen om de woningen aan de achterzijde dieper te maken.

Tussenwoningen

Het handhaven van alléén de voorgevel kon alleen met een tijdelijke staalconstructie, die

Impressie Lombokstraat richting Ambonstraat (Vanschagen Architecten).

uiteindelijk meer gaten in de gevel nodig had dan oorspronkelijk gedacht. Mede door de afstemming met de stalen buispalen ten behoeve van de – alsnog na 100 jaar – aangebrachte fundering, blijft er van de voorgevel nog minder – maar wél voldoende – overeind.

De consequentie van het alléén handhaven van de voorgevel van de tussenwoningen was dat de achtergevel en het achterdakvlak geheel nieuw worden opgetrokken. Om gewicht te besparen en hoogteverschillen tussen de woningen onderling op te vangen, worden de achtergevels niet gemetseld, maar van lichte materialen opgetrokken en met een neutrale 'stone-mineral-earth'-kleurige plaat afgewerkt. De platen worden aangebracht in smalle verticale stroken om alle hoogteverschillen tussen de woningen onderling, met name ter hoogte van de goten, onopvallend op te kunnen vangen. Een gevolg is dat de binnenzijde van de bouw-

Achter de voorgevel komen nieuwbouwwoningen (foto: Gert Jan te Velde; Vanschagen Architecten).

blokken een compleet andere materialisering krijgt dan de straatzijde, mede door de standaard houten buitenbergingen (wél ook met verticale betimmering) en de vele 'nieuwbouw'-dakkapellen.

Impressie achtergevel (Vanschagen Architecten).

Modelwoning – voorgevel

Er is begin 2019 een ‘modelvoorgevel’ door alle partijen, en ook de commissie Niet-beschermd erfgoed, beoordeeld. Allerlei grote en kleine details konden grondig besproken worden. Een van de tien constatering die tot een aanpassing hebben geleid, was dat de gifgroene kleur van onder andere de voordeuren wel erg pijn aan de ogen deed.

De penanten (smalle verticale strook metselwerk) tussen de twee voorgevelkozijnen worden weer ‘terug’ gemetseld. Uit de sloopwerkzaamheden van de achtergevels kwamen echter veel te weinig herbruikbare stenen vrij. In de renovatiewereld kun je niet ‘even op internet’ goed gelijkende stenen van dit bijzondere IJsselmaat vinden. Doorgaans volgt er een lange speurtocht, die als je geluk hebt, resultaat heeft. De aannemer Hillen & Roosen is er gelukkig in geslaagd een goed gelijkende steen te vinden.

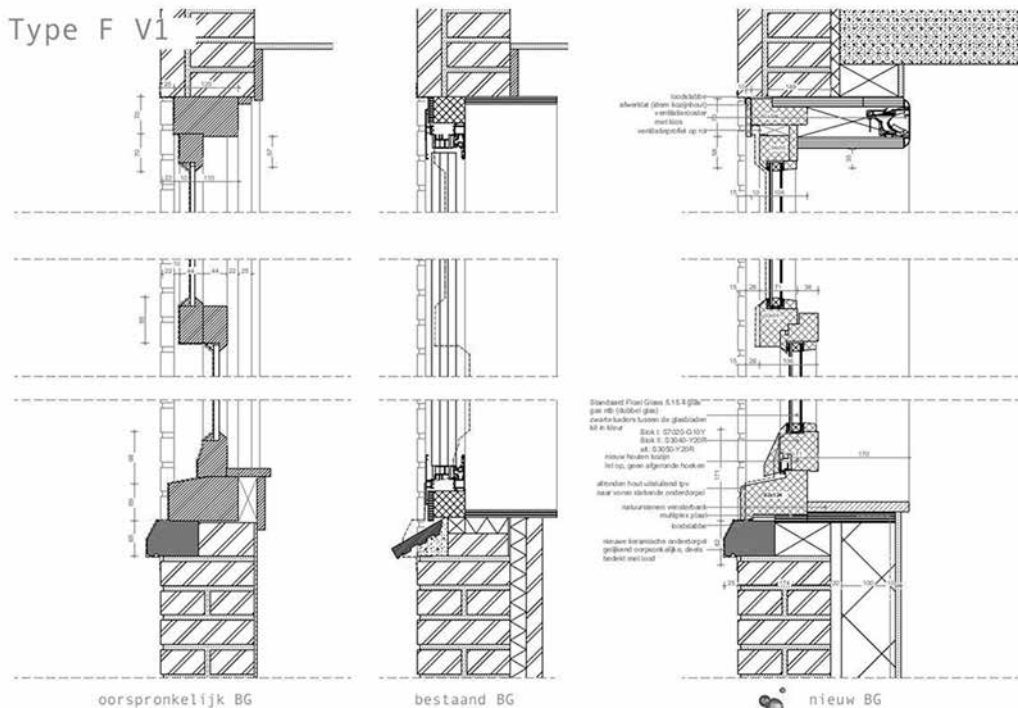
Scheefstanden

De aannemer Hillen & Roosen heeft de woningen opnieuw compleet digitaal ingemeten en omgezet in een BIM (3D) model, waarin alle door de slappe ondergrond van de Kooi ontstane scheefstanden en hoogteverschillen verwerkt zijn. De dorpel van de voordeur bepaalt de bovenkant van de begane grondvloer. Omdat de verdiepingshoogten in alle woningen gelijk zijn, kunnen niet alleen de begane grondvloeren in naast elkaar

gelegen woningen in hoogte verschillen, maar ook de verdiepingvloeren en de dakgoten. Om één strakke kap te krijgen worden de panlatten over alle woningen strak horizontaal gelegd.

Modelwoning april 2019 (foto: Vanschagen Architecten).

Illustratie van Vanschagen Architecten van het streven om de verdwenen oorspronkelijke karakteristieke rode lijn (links) in de profilering van het woonkamerkozijn in de nieuwe toestand weer terug te brengen (rechts).

Schoorstenen

Veel aandacht gaat naar het voorkomen van allerlei doorvoeren door de kap. Alleen de mechanische afvoer gaat nog door de per twee woningen gecombineerde buitendakse schoorsteen. Vanwege het gewicht bestaat deze schoorsteen uit een aluminium kap voorzien van steenstrips.

Details

De voor de oorspronkelijke architect Jesse kenmerkende waterslagen (de 'vensterbanken' aan de buitenzijde) waren niet meer voorhanden en dienden nagemaakt te worden. Destijds werden deze raamdorpelstenen geglazuurd met een niet geheel dekkende groengele

kleur, waardoor elke steen weer uniek was. De uitdaging om deze imperfecte, karaktervolle stenen na te maken is door het familiebedrijf Ginjaar Kleiwaren (Leiderdorp, sinds 1920) met succes aangegaan.

De Sleutels heeft, na het verlies in de strijd om nieuwbouw versus renovatie, meegewerkt aan een optimaal resultaat en slechts bij één aspect de hand op de knip gehouden: lage heggen scheiden de voortuintjes in plaats van de oorspronkelijke tuinmuurtjes.

Om de waarde van het project voor de toekomst te onderstrepen, worden er twee gedenksteden in de voorgevel bij de poort aan de Parklaan ingemetseld: één ter ere van de Leidse architect

*Oorspronkelijke groen geglazuurde raamdorpelstenen
(foto: Gert Jan te Velde; Vanschagen Architecten).*

Jesse, en de andere om de huidige renovatie te gedenken.

Al met al krijgen de tussenwoningen een 'hoogniveaurenovatie' en worden de hoekwoningen 'gewoon' gerenoveerd, maar de bewoners merken geen verschil. Wij zullen na de oplevering in 2022 ook geen verschil kunnen constateren. De woningen kunnen we in een vrijwel 'oorspronkelijke staat' bewonderen. Misschien dat bij een bezoek aan het contrasterende binnenterrein de herinnering weer voelbaar wordt aan de meer dan tien jaar lange strijd- en overlegperiode, die geleid heeft tot het behoud van de kenmerkende kwaliteiten van de door Jesse ontworpen Centrale Blokken.

Wouter Fokkinga

Impressie Parkstraat (Vanschagen Architecten).

Het Stadsbouwhuis: sloop?!

Het Stadsbouwhuis aan de Langegracht (foto: Gerard Kramer).

Het college van B&W heeft – althans voorlopig – besloten het Stadsbouwhuis te slopen en te vervangen door nieuwbouw. Dat betekent ook dat de aanvraag die het bestuur van de HVOL heeft gedaan om het gebouw tot gemeentelijk monument te verklaren, zal worden afgewezen. Begin volgend jaar verwacht B&W een definitieve beslissing te nemen.

Om even in herinnering te roepen (zie ook *Oud Leiden Nieuws* van december 2019): een in opdracht van Erfgoed Leiden opgesteld rapport bracht de (hoge) cultuurhistorische waarden van het Stadsbouwhuis in kaart, de gemeenteraad bepleitte per motie behoud van het gebouw en wij dienden een aanvraag in voor de status van gemeentelijk monument. De Adviescommissie Cultuurhistorie bracht vervolgens aan B&W een zeer positief advies uit op onze aanvraag.

Wat er dan nog mis kan gaan? Wel, alles, blijkbaar. Het besluit van B&W is uiteraard een teleurstelling voor ons. Maar niet alleen qua resultaat, ook wat betreft de wijze waarop het college tot dit besluit is gekomen.

Als je te maken hebt met een gebouw waar je

eigenlijk niks mee kunt, waar je geen redelijke herbestemming aan kunt geven, hoe mooi en bijzonder het ook is, dan zou je het kunnen begrijpen en billijken. Maar het tegendeel is hier het geval. Het Stadsbouwhuis is volgens de experts niet alleen een cultuurhistorisch zeer waardevol gebouw, het is ook een degelijk gebouw en het kan ook goed worden omgevormd tot woongebouw (appartementen). Dan zou je toch verwachten dat je behoud als uitgangspunt neemt en dat je dan beziet wat je eraan moet veranderen om die goede herbestemming waar te maken en aan eventuele andere eisen en wensen tegemoet te komen. Maar zo is het niet gegaan. Het gemeentebestuur heeft een architectenbureau drie scenario's laten uitwerken (1. behoud plus wat aanvullende

nieuwbouw; 2. deels sloop met aanvullende nieuwbouw; 3. volledige sloop met nieuwbouw) en een achttal criteria opgesteld om die scenario's aan te toetsen.

Cultuurhistorie is (slechts) één van die criteria. Verder: ruimtelijke en programmatische uitgangspunten Energiepark, duurzaamheid (energie), verkeersopgave (parkeren), financiën, draagvlak en planning. Opvallend is dat bij drie criteria een relatie is gelegd tussen de toekomst van het Stadsbouwhuis en de herhuisvesting van bewoners van de woningen aan de Doelengracht, die niet passen in de plannen van de universiteit voor een Humanities Campus en die dus gesloopt zouden moeten worden. Dat was - vanwege de urgentie - de reden om een besluit te nemen

over het Stadsbouwhuis voordat over andere delen van het project Energiepark wordt beslist en het lijkt ook een belangrijke factor te zijn geweest in de afweging om tot sloop te besluiten.

Maar hoe het ook zij - ons is na het zomerreces van B&W nadere informatie beloofd - wij vinden het erg bezwaarlijk dat het al dan niet behouden van een monumentwaardig gebouw getoetst wordt aan criteria die (bijna allemaal) niets met cultureel erfgoed te maken hebben. En dat steekt des te meer als dat gebeurt in een van de belangrijkste monumentensteden van Nederland.

Gerard Kramer

Kaasmarkt

Gaten-in-de-kaas-markt

In de vorige editie van *Oud Leiden Nieuws* schetste ik de stand van zaken met betrekking tot de Kaasmarktplannen en ons pleidooi voor een samenhangend plan, een totaalplan. Dat kwam er dus niet. De bebouwing aan de randen werd losgekoppeld van de herinrichting van het plein en de creatie van extra parkeerplaatsen door ophoging van de AH-parkeergarage werd zelfs in een andere commissie behandeld.

De ophoging van de parkeergarage haalde het met ruime meerderheid in de gemeenteraad met een verwijzing naar het streven naar een autoluwe binnenstad, ondanks enige volgens ons terechte bezwaren dat het bij een autoluwe binnenstad toch niet alleen (en zelfs niet in de eerste plaats) moet gaan om het maaiveldparkeren terug te dringen, maar om auto's zo weinig mogelijk tot de binnenstad toe te laten (vandaar ook de nieuwe garages aan de *randen* van de binnenstad).

Bij de ophoging van de AH-garage werd van diverse kanten een verband gelegd met het parkeren op de Kaasmarkt. De wens om van de Kaasmarkt een mooi, groen, lommerrijk stadsplein te maken, met verwijzing ook naar de Garenmarkt, werd luide geuit en bezongen. Wie zou ertegen kunnen zijn in dit versteende stuk binnenstad? Maar hoe realistisch is het? Een concreet plan voor de herinrichting met bijbehorend budget lag dus niet voor bij de

raad en dan krijgt het wensdenken vrij spel. Waar hebben we het over? Een paar feiten: de Kaasmarkt telt thans 160 parkeervakken. 76 voor bezoekers, 75 voor vergunninghouders en 9 voor invaliden. Een beperkt aantal van die vakken zal vervallen door nieuwbouw aan de randen. Verkeerstellingen in 2017 wezen uit dat er in de avonden zo rond de honderd auto's van vergunninghouders stonden (die staan dan dus deels op bezoekersplekken maar dat mag volgens de regels).

De 88 extra plekken die er netto in de AH-garage bijkomen zijn deels compensatie voor de vervallen parkeerplekken aan de Hooigracht (50). De rest (38) is niet voor vergunninghouders maar primair voor bezoekers, ook al omdat vergunninghouders te weinig betalen om de financiering van een parkeergarage rond te krijgen (nog eens vastgelegd in een amendement van de VVD).

Moet je dan toch bezoekersplekken op de Kaasmarkt handhaven? En zo ja, hoeveel? Maar als je prioriteit geeft aan een groen plein kun je ze ook schrappen – dat zal mogelijk protest oproepen bij de middenstand, maar het kan. Dan houd je nog zo'n 100 vergunninghouders over die een plek moeten hebben. Dat kun je zeker

De Kaasmarkt is momenteel een groot parkeerterrein (foto: Gerard Kramer).

op termijn wel wat uitdunnen, maar je houdt een aanzienlijk aantal over. Waar laat je die, als je prioriteit geeft aan een groen, lommerrijk, autovrij plantsoen op de Kaasmarkt? Waarschijnlijk mede doordat er geen totaalplan voor de Kaasmarkt lag (herinrichting, parkeren, randbebouwing, begroting) spatte de discussie in de raad nogal uiteen met een ongewone hoeveelheid amendementen en moties. Zo werden er aardig wat gaten in de geserveerde kaas geschoten. Zonder dat er een gedetailleerde begroting was, stelt het Programma van Eisen dat de grondopbrengst voor de nieuwbouw de kosten voor de herinrichting van het plein moet dekken, maar aan die randbebouwing werd stevig geknabbeld door de raad. Minder huizen, minder verdiepingen en meer sociale woningbouw – allemaal wensen die de inkomsten uit grondverkoop verminderen.

Een motie gaf ruimte aan de buurt om met een alternatief plan te komen en de buurt heeft intussen de Wergroep Kaasmarktpark opgericht. Voor het parkeren van de vergunninghouders kijkt die werkgroep primair naar plaatsen in de AH-garage en in de Garenmarktgarage. Maar houd je dan in die garages voldoende plekken over voor de bezoekers? De nieuwe parkeergarages waren toch vooral voor hen, om de bereikbaarheid voor bezoekers te vergroten, om meer bezoekers naar de stad te trekken? En het zijn hun parkeergelden die financiering van de garages moeten bekostigen. Zonder extra geld uit de gemeentebegroting en zonder beknibbelen op het aantal bezoekersplekken in de parkeergarages lijkt er geen reden tot optimisme voor een Kaasmarktpark. We wensen de werkgroep en de gemeente veel wijsheid.

Gerard Kramer

Minerva weert de domheid af

Niet iedereen is het gegeven dit fraaie voorbeeld van monumentale kunst uit de wederopbouwperiode te kunnen bewonderen: de haardsculptuur 'Minerva weert de domheid af' (1965) van Pieter d'Hont in de grote zaal van Sociëteit Minerva in de Breestraat. Aan de buitenzijde is het gebouw welbekend. Het gebouw is een sprekend voorbeeld van de wederopbouwarchitectuur.

Het staat op de plaats waar in 1959 het oude gebouw van Sociëteit Minerva in vlammen opging. Architecten J.W.C. Boks, W. Eijkelenboom en A. Middelhoek uit Rotterdam ontwierpen in 1961-62 een robuust gebouw in een stijl die bekend staat als het 'Brutalisme'. Deze door Le Corbusier geïnspireerde stijl kenmerkt zich door gebruik van onafgewerkt, ruw beton. De betonnen kolommen en balken die de constructie dragen, zijn duidelijk zichtbaar. In Nederland is er weinig in deze stijl gebouwd en Sociëteit Minerva is dan ook een gemeentelijk monument.

Uit het archief van het architectenbureau blijkt dat het idee voor een monumentaal kunstwerk

afkomstig was van de latere voorzitter van het College van Bestuur van de universiteit, mr. K.J. Cath. Hij richtte zich in een brief tot de zogenaamde Vijfschaar, het 'Hoog executief college' van Sociëteit Minerva, dat was belast met de nieuwbouw. Zijn voorstel was een beeldhouwwerk ter verfraaiing van de gevel en hij wees op mogelijke financiering uit een fonds bij het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Het idee van een kunstwerk sloeg aan, maar dan niet aan de gevel, maar aan de haard in de grote zaal.

De architecten dachten meteen aan de Rotterdamse beeldhouwster Adri Blok, die voor het Charloise Lyceum een Pallas Athene had vervaardigd. Midden op de haard zou in het beton een medaillon kunnen worden uitgehakt

met een voorstelling van Minerva. Veel enthousiasme riep het plan niet op. Blijkbaar hield de kwestie velen bij het Leidsch Studenten Corps bezig, want er werd een 'kunstgroepje'

gevormd dat zich over de zaak boog. Wat het groepje bedacht en

Pieter d'Hont 'Minerva weert de domheid af' (foto: Jos Hooghuis).

hoe de keuze voor de kunstenaar uiteindelijk tot stand kwam, is niet duidelijk. Maar gelukkig was de keuze van de kunstenaar wel. Men vroeg Pieter d'Hont (1917-1997), die op het gebied van monumentale kunst zijn sporen had verdiend. Opgeleid aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam was hij sterk beïnvloed door professor Jan Bronner die meende dat beeldhouwkunst architectuur was en architectuur beeldhouwkunst. Sculptuur en bouwkunst dienden dus sterk met elkaar verbonden te zijn. Bovendien koos D'Hont vaak onderwerpen uit de mythologie en bijbelse geschiedenis. Vooral in Utrecht, waar hij naam had gemaakt met zijn gebeeldhouwde timpaan van het neoclassicistische stadhuis (1952-1957), was hij een veelgevraagd kunstenaar. Hierin creëerde hij figuren die symbool staan voor Gerechtigheid, Waakzaamheid, Gezag, Beleid en Geloof. Tot zijn mythologisch geïnspireerde werken behoren 'Persephone' (1952, Gerolaan Zeist), 'Pomona' (1956, particuliere collectie) en twee versies van 'Europa en de stier' (1962 en 1963), waarvan één in het Rijsterborghpark in Deventer. Landelijke bekendheid genoot Pieter d'Hont door zijn ontwerp van de 'Edison', het beeldje met de afbeelding van Thomas Alva Edison behorend bij de muziekprijzen die sinds 1960 jaarlijks worden uitgereikt.

Het is waarschijnlijk Pieter d'Hont geweest die het Minervathema heeft bedacht. Al in een vroeg stadium werd de voorzitter van de Rijksadviescommissie voor het verlenen van opdrachten op het gebied van Monumentale kunsten, mr.drs. Louis Wijsenbeek, bij de opdracht betrokken. Dit was nodig om gebruik te kunnen maken van de regeling die in 1959 door het ministerie voor subsidiëring van monumentale kunst was ingesteld. Wijsenbeek was directeur van het huidige Kunstmuseum Den Haag en waarschijnlijk

Pieter d'Hont, 'Minerva weert de domheid af' (foto: Jos Hooghuis).

lid van het Leidsch Studenten Corps in de tijd dat hij rechten studeerde in Leiden. In Utrecht studeerde hij kunstgeschiedenis. Ook lid van de Rijksadviescommissie was architect Boks.

Hoe D'Hont tot het thema 'Minerva weert de domheid af' is gekomen, is enigszins raadselachtig. In de klassieke oudheid lijkt dit thema niet voor te komen. Volgens de *Leidse Courant* van 2 juli 1962 stelt de figuur naast de godin Minerva een ezel voor, symbool van de domheid. Maar in de klassieke oudheid kent men die symboliek niet. De ezel als symbool van domheid is waarschijnlijk afkomstig uit de West-Europese folklore. In de 17de eeuw zijn wel prenten verschenen waarin Minerva getoond wordt in combinatie met domheid en luiheid. Bijvoorbeeld 'Minerva bindt de Domheid vast met een touw', een prent van Jean Dubrayet uit circa 1627. Maar hier is de Domheid voorgesteld als een vrouwenfiguur. Uitkomst biedt wellicht een zeer populair zeventiende-eeuws boek van de Italiaan Cesare Ripa met beschrijvingen van de allegorische figuren van de deugden en ondeugden. Het werd in 1644 in het Nederlands vertaald als *Iconologia of Uytbeeldingen des*

Verstands door Pieter Cornelisz. Pers. Hierin wordt het Italiaanse *stupidità* vertaald als 'bottigheid, onverstandigheid'. En het symbool van bottigheid is een geit. De geit wordt ook geassocieerd met de god van de wijn, Dionysos of Bacchus. De geit heeft volgens Aristoteles ogen met de kleur van wijn. De geit trekt ook de wagen van Bacchus. De Minerva van Pieter d'Hont verwijst de domheid richting buffet. Heeft D'Hont dan bedoeld een geit uit te beelden?

Bekijken we het dier dat Minerva zo resoluut afweert, dan valt op dat het de specifieke kenmerken van een geit mist. Geen horens, geen sik en zelfs geen geitenpoten. Sterker nog, de ledematen eindigen in wat lijkt op menselijke handen en voeten. Wellicht heeft Pieter d'Hont hier een eigen symbooldier gecreëerd dat de domheid moet voorstellen, maar wel geïnspireerd door de geit. De godin Minerva is heel klassiek

Jean Dubrayet, 'Minerva bindt de Domheid vast met een touw', titelpagina van s.n., *Livre de portraiture receuilli des excellens maistres d'Italie et autres*, Parijs; ca. 1627 (Rijksmuseum).

uitgebeeld, onmiddellijk herkenbaar aan haar helm en lans en haar schild met daarop een uil, het vaste attribuut van de godin – en symbool van wijsheid.

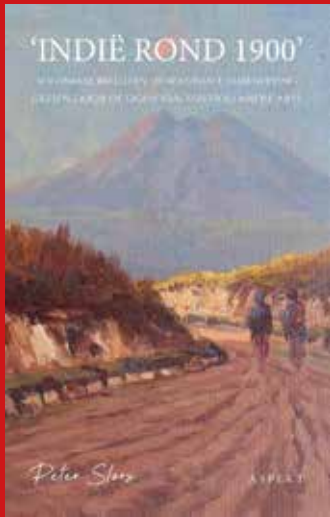
De sculptuur is uitgevoerd in brons en meet 1,50 x 2,50 meter. Aanvankelijk schijnt het plan te zijn geweest om het kunstwerk uit te voeren in beton. Maar volgens zoon Sebastiaan d'Hont hield zijn vader niet van beton en is het kunstwerk waarschijnlijk gegoten door Jan Stijlaart, destijds in Rump. Diens zoon heeft het bedrijf voortgezet als Bronsgieterij Steyls-Art in Waardenburg. De kosten van het gieten van het kunstwerk en het vervoer kwamen voor rekening van Sociëteit Minerva. Dat was onderdeel van de subsidieregeling van het ministerie, die bepaalde dat alleen het honorarium van de kunstenaar vergoed werd. Hiervoor was naar het schijnt een bedrag van 13.500 gulden beschikbaar.

Toen de nieuwe Sociëteit Minerva werd geopend, op 8 januari 1965, was de sculptuur van Pieter d'Hont nog niet gereed. Op de plek waar de sculptuur zou komen, was een naakte vrouwenfiguur op het beton getekend. Gelukkig was het kunstwerk enkele maanden later wel gereed en geplaatst toen de universiteit en het Leidsch Studenten Corps hun lustrum vierden. De voltallige koninklijke familie bezocht Leiden en de sociëteit op 1 juli 1965. Na het diner in de collegiumkamer onthulde koningin Juliana de haardsculptuur van Pieter d'Hont. De kunstenaar was daarbij aanwezig.

Wie in Leiden ander werk van Pieter d'Hont wil bewonderen, dat wel in de openbare ruimte staat, kan dat doen bij Zwembad De Vliet aan de Voorschoterweg. Daar staat zijn sculptuur 'Zwemster', in 1967 vervaardigd in opdracht van de gemeente Leiden.

Jos Hooghuis

Aangestipt

Een Leidse arts in Nederlands-Indië

De Leidse arts Dolf Damsté zoekt en vindt eind 19de eeuw zijn geluk in het toenmalige Nederlands-Indië. Sassenheimer Peter Slors stuitte op de verzameling brieven die hij aan zijn broer en ouders schreef. Slors las ze en schreef er na vijf jaar werk een boek over. Hij schetst aan de hand van fragmenten de Nederlands-Indische samenleving, daarbij geholpen door de uiterst kritische houding die Damsté jegens de koloniale overheerser inneemt.

Slors, voormalig Unesco-adviseur (de organisatie der Verenigde Naties voor onderwijs, wetenschap en cultuur) in Indonesië, hoofdambtenaar op het ministerie van onderwijs en directeur onderwijs van het Tropeninstituut, begon in 2014 met het uittypen van zeven van de acht delen (de laatste was al getypt), die hij bij een kleinzoon van Damsté in de kast zag staan. 'Toen de eigenaar doodging, duurde het nog een paar

jaar voordat ik het lef had om de weduwe erom te vragen. Zij vond het goed'. Slors' interesse voor het leven van Damsté kwam voort uit zijn eigen geschiedenis. Zijn grootvader en vader leefden rond dezelfde tijd in de Gordel van Smaragd. Slors werd in 1939 geboren in Den Haag toen zijn ouders hier op verlof waren. Drie maanden later ging het gezin terug om er tot 1951 te blijven. Toen verliet zijn vader zeer verbitterd Indonesië. Hij dacht dat het mensen nooit zou lukken om de thee- en rubberfabrieken waar hij financieel directeur was, voort te zetten. De familiegeschiedenis was een soort mythe waarbij het 'Indische zwijgen' ook een rol speelde. Hij had drie broers, die allemaal zijn omgekomen in het kamp, en een zus.

Door de brieven ging de geschiedenis voor Peter Slors leven. En daarmee werd het project ook een persoonlijke reis. 'Vanaf het eerste deel was ik verkocht. Het was zo fascinerend wat en hoe Damsté schreef. Aan de hand van de brieven en met hulp van nazaten kreeg Slors langzaam een beeld van de Leidse arts, een jongen uit een welgesteld gezin, die zijn vijf jaar jongere broer achterna gaat. Dolf Damsté is pas 49 jaar als hij sterft aan de gevolgen van leverkanker. Zijn echtgenote is 36 als ze overlijdt en hun eerste kind sterft binnen zes weken aan een aangeboren afwijking. Van de twee nadien geboren zoons beneemt de oudste zichzelf, een paar jaar na de dood van zijn vader, op zijn 21ste het leven en sterft de ander in 1943 in het Jappenkamp. Damsté's leven was kleurrijk. Indië grijpt hem. Hij wordt smoorverliefd op dat land, ondanks zijn houding tegenover de koloniale overheersing. Slors: 'Mijn liefde voor het land loopt parallel met die van Dolf. Ook ik kan niet tegen

gesjoemel en onrecht. Het zou doodzonde zijn als dit verhaal verdwijnt. Ik ben de laatste generatie die er een vorm aan kan geven. Ik kan de brug slaan tussen toen en nu'.

Peter Slors – Indië rond 1900, koloniaal beleid en de koloniale samenleving gezien door de ogen van een Hollandse arts – ISBN 9789463388795 – Uitgeverij Aspekt – 434 pagina's – Verkoopprijs 24,95 euro.

Portret van een Leidse verzetsstrijder

Lidy Thijsen schreef een boek over de Leidse verzetsstrijder Sietske Piena-Buiteveld en meer vergeten Leidse heldinnen uit de Tweede Wereldoorlog. 'Vrouwen worden onterecht niet herkend als verzetsstrijders', zegt Thijsen. Sietske overleed in 1991, als 74-jarige, in Friesland, waar ze ook werd geboren. Thijsen was getrouwd met Sietskes jongste zoon Eelco. Na twintig jaar Leidse binnenstad woont ze inmiddels in Dronten. Ze gaf les aan de Leidse Hogeschool, maar nam ontslag om te onderzoeken en schrijven.

Sietske hield op haar kamertje aan het Rapenburg wapens verborgen, deed mee met overvallen en redde een jonge Leidse verzetsstrijder uit het beruchte Kamp Amersfoort. Ze was verpleegster en werd direct na het uitbreken van de oorlog geconfronteerd met gewonden van de Duitse aanval op

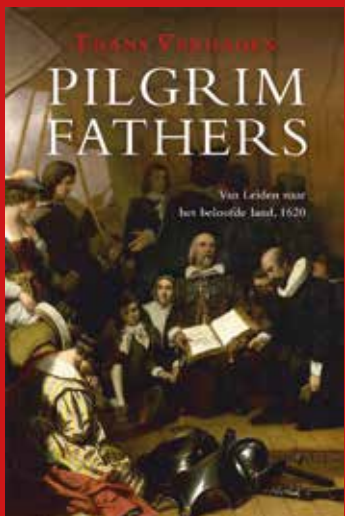
vliegveld Valkenburg die het Academisch Ziekenhuis werden binnengebracht. Daar leert ze ook haar latere man Kees Piena kennen, een van de aanvoerders van de Leidse Raad van Verzet en na de oorlog PvdA-gemeenteraadslid en van 1962 tot 1970 wethouder. Ze krijgen een verhouding – hoewel Piena getrouwd is – en een kind. Sietske hielp haar minnaar ontsnappen uit de Weteringschansgevangenis in Amsterdam en zette met hulp van enkele Leidenaars een clandestien kindertehuis op aan de Witte Singel op de plaats waar nu de universiteitsbibliotheek staat.

Lidy Thijsen – Portret van een verzetsstrijdster – ISBN 9789402115352 – Uitgeverij Brave New Books – 262 pagina's – Verkoopprijs 19,50 euro.

De Leidse Pilgrims¹

Historicus, journalist en Amerikakenner Frans Verhagen (1954) schreef een boek over de Leidse Pilgrims. Deze elf jaar eerder uit Engeland gevluchte puriteinen maakten zich zorgen: hoe konden zij hun geloof zuiver houden in het tolerante en vrijzinnige Nederland? Ze besloten de oceaan over te steken, om in de Nieuwe Wereld een nieuw bestaan op te bouwen. Voor de oostkust van

¹ Zie ook het artikel *Nieuwkomers in een stad van vluchtelingen - De Amerikaanse Pilgrims in Leiden, 1609-1620* op p. 8.

de huidige Verenigde Staten ondertekenden 41 van deze kolonisten het zogeheten Mayflower Compact, waarin ze een gemeenschap met zelfbestuur oprichtten.

Frans Verhagen vertelt in *Pilgrim Fathers* op toegankelijke wijze het intrigerende verhaal van de vlucht, de oversteek, het leven in de VS en de mythische rol van deze 'eerste kolonisten' in New England. Hij was in Amerika correspondent voor onder meer de VARA en de Volkskrant, schrijft opiniestukken voor dagbladen en geeft geregeld commentaar op radio en tv over Amerikaanse geschiedenis en politiek. Verhagen geeft veel lezingen en publiceerde dertien boeken.

Frans Verhagen – Pilgrim Fathers. Van Leiden naar het beloofde land, 1620 – ISBN 9789401916349 – Uitgeverij Omniboek – 272 pagina's – Verkoopprijs 21.50 euro.

Archeologie van de kampen

Van archeoloog Ivar Schute (1966) verscheen onlangs het boek 'In de schaduw van een nachtvlinder'. De Leidse alumnus werkt bij het archeologisch adviesbureau RAAP en is gespecialiseerd in onderzoek naar concentratie- en vernietigingskampen. In 2014 legde hij met een team in Polen de fundamenteën van de gaskamers van nazivernietigingskamp Sobibor bloot. Voor Ivar Schute de climax van een jarenlange reis door een kampenlandschap. Hij onderzoekt barakken, massagraven, gaskamers in Kamp Amersfoort, Vught, Westerbork, Bergen-Belsen, Treblinka, Sobibor en tal van kleinere kampen. Daarbij liep hij tegen veel vragen op. Mag een archeoloog zomaar opgraven in een vernietigingskamp? Is dat wetenschap of forensisch onderzoek? Wat doen we met de graven, kelders en funderingen die worden blootgelegd? Aan wie behoren de vondsten?

Ivar Schute geeft antwoord op die vragen aan de hand van een archeologische tocht van Nederland tot in de eenzame bossen van Oost-Polen. Hij laat zien dat een archeoloog met een andere blik naar de Holocaust kijkt: archeologisch onderzoek is eerder verbonden met een proces van gedenken dan het leveren van wetenschappelijke bewijzen. Schute: 'Het was goed om dit eens van mij af te schrijven'.

In het boek reconstrueert Schute ook de helletocht van de Grieks-Joodse Holocaustoverlevende Heinz Salvator Kounio langs verschillende kampen. Hij kwam uiteindelijk terecht in Ebensee in Oostenrijk. 'Een afschuwelijk kamp dat vrijwel niemand kent, maar waar het vreselijk ontspoorde doordat sadisten er de leiding hadden', zegt Schute. Volgens Kounio had nergens de honger hem zo gekweld als in Ebensee. Gevangenen kauwden op teer en voedselgebrek leidde tot kannibalisme. Kounio overleefde het vuurpeloton omdat door een ruzie tussen SS'ers de executie niet doorging. Voordat hij aan de honger bezweek, werd het kamp bevrijd. Schute kon er geen archeologisch onderzoek doen. Het kamp is afgebroken en er staat nu een nieuwbouwwijk.

In Sobibor is het graafwerk zo goed als afgerond. Het herinneringscentrum wordt op 14 oktober geopend. Het einde van een moeizaam proces.

Ivar Schute – In de schaduw van een nachtvlinder – ISBN 978904462438 – Uitgeverij Prometheus – 224 pagina's – Verkoopprijs 24,99 euro.

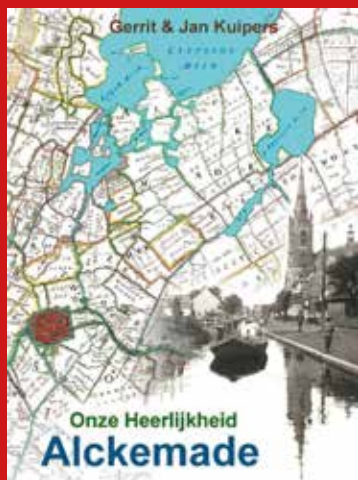
Planten in de stad

Urbaan ecoloog Ton Denters botaniseerde in Leiden voor zijn monumentale boek 'Stadsflora van de Lage Landen'. In de stad is de soortenrijkdom buiten de Hortus botanicus bijna zo groot als daarbinnen. Dit naslagwerk is de opvolger van de veldgids Stadsplanten uit 2004. Zo'n 800 stedelijke soorten staan centraal, met hun eigenheid, betekenis, historie, trends en toekomst. De nieuwe basisgids geeft een verfrissende kijk op de stad als natuurgebied. Verder bevat het werk stadswandelingen en kijktips in 26 steden. Met Denters' levenswerk en de 24ste editie van Heukels' Flora van Nederland beschikken liefhebbers van wilde planten over twee actuele veldgidsen'.

Denters laat zien dat de natuur overal haar eigen gang gaat. Juist in de stad, veel meer dan op het intensief bewerkte boerenland, zijn planten te vinden op oude muren, straatputten, platte daken, spoorweg- en haventerreinen, stadsranden, volkstuinten, hofjes, binnentuinen en begraafplaatsen. Denters toont aan dat twee derde van de natuurlijke flora in steden huist. Sommige planten zijn hier al sinds de laatste ijstijd. In steden is het vier tot acht graden Celsius warmer dan daarbuiten. Dat biedt kansen aan warmteminnende soorten. Denters telde 120 ingeburgerde soorten uit mediterrane streken en bepleit een gebied te definiëren met als kenmerken het 'warme stadsklimaat' en 'stenige bodems'. Leiden is er onderdeel van, evenals de gehele Randstad, Vlaamse steden en Brussel.

Leiden heeft z'n eigen soorten zoals de Japanse duizendknoop die onder meer staat bij de Rijnsichtbrug. Mogelijk nakomelingen van de collectie die arts en ontdekkingsreiziger Franz-Philipp von Siebold (1796-1866) vanuit Japan naar Leiden bracht. In Leiden vond Denters een 'zeer levendige' straatflora met in het stadshart 330 soorten. In 1840 publiceerden botanici Julius Molkenboer en Coenraad Kerbert het gidsje 'Flora Leidensis'. De plantjes die zij droogden, worden nu bewaard in het Nationaal Herbarium in Naturalis. Denters zocht naar verschillen van toen en nu. Muurbloem, pijlscheefkelk en scherpe fijnstraal vond hij niet meer, maar het klein en groot glaskruid sieren 180 jaar later nog steeds het Leidse plaveisel.

Ton Denters – Stadsflora van de Lage Landen – ISBN 9789059569737 – Fontaine Uitgevers – 448 pagina's – Verkoopprijs 34,95 euro.

Onze Heerlijkheid Alckemade, een nieuw boek van Gerrit en Jan Kuipers

Het boek vertelt het verhaal van 1000 jaar geschiedenis van Alckemade – van de allereerste ontginningen van het Grote Groene Woud in het gebied boven de Oude Rijn rond het jaar 1000 tot en met de periode van wederopbouw en het 'goede leven' dat na de Tweede Wereldoorlog aanbrak.

De auteurs hebben alle belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van hun geboortestreek op een rijtje gezet en zijn nagegaan in hoeverre de inwoners van Alckemade daarbij betrokken waren. De laatste hoofdstukken van dit boek bevatten het levensverhaal van Gerrit en Annie Kuipers, door henzelf verteld in het oude Veense dialect.

Gerrit en Jan Kuipers – Onze Heerlijkheid Alckemade – ISBN 9789402194432 – Uitgeverij Brave New Books – 609 pagina's, inclusief historische kaarten, schema's en foto's – Prijs: 36,00 euro.

Geschreven schilderijtjes van Gerdi van der Poel

Het is niet niks om op je 83ste te debuten met een gedichtenbundel. De gedichten van Gerdi van der Poel, die tot voor een aantal maanden alleen in handgeschreven vorm bestonden, zijn op initiatief van de redactie van het wijkmagazine 'Morsetekens' in boekvorm uitgegeven. Een kopie van het oorspronkelijke manuscript is ondergebracht bij Erfgoed Leiden en Omstreken. De meeste van haar gedichten zijn voortgekomen uit situaties die ze zelf heeft meegemaakt, waaronder de Tweede Wereldoorlog.

U bestelt het boekje door het totaalbedrag (7,50 euro binnen Leiden; 11,50 binnen Nederland, inclusief verzendkosten) over te maken naar bankrekening NL39 INGB 0003 8460 47 t.n.v. G.J.M. Koper o.v.v. "Geschreven schilderijtjes" en uw adres. Nadere informatie is verkrijgbaar via g.g@fastmail.com.

Gerdi van der Poel –

Geschreven schilderijtjes – ISBN

9789464021394 – Uitgeverij Boekengilde – 44 pagina's – Prijs: 7,50 euro (binnen Leiden), 11,50 euro (buiten Leiden, inclusief verzendkosten).

Een geschikt moment voor presentatie bood zich aan met het verschijnen van het boek *Bang voor mooi weer – Oorlogssporen in Leiden en omgeving van Ruurd Kok*. De titel van dit boek is ontleend aan de oorlogsherinneringen van Gerdi. Als meisje maakte ze mee dat alleen bij mooi weer de bommenwerpers over haar ouderlijk huis aan de Hoge Morsweg vlogen, wat ervoor zorgde dat ze bang was als het mooi weer zou worden.

Gerdi van der Poel (foto: Gerard van Steekelenburg).

De grote speurtocht van Ruurd Kok

Boek 'Bang voor mooi weer' werpt nieuw licht op de oorlogsjaren

Het boek 'Bang voor mooi weer' van Ruurd Kok, waarover u in het vorige *Oud Leiden Nieuws* al het een en ander kon lezen, is driekwart eeuw na de bevrijding een fascinerende caleidoscoop over tal van sporen die de Tweede Wereldoorlog in Leiden en omgeving heeft achtergelaten. De auteur beschrijft in 33 hoofdstukken een mengeling van eigen observaties ter plekke en een scala van bronnen zoals verhalen van ooggetuigen, dagboeken, speciale uitgaven en archiefstukken.

Het geeft een bijzonder beeld van de hele periode vanaf de mobilisatie tot de nasleep van de bezetting. De wat cryptische titel is ontleend aan het dagboek van Gerdi van der Poel, die als kind een verband legde tussen fraai weer en bombardementen.

De uitgave met veel historisch fotomateriaal en actuele kleurenfoto's bevat een schat

aan interessante zaken waaruit voor dit artikel een beknopte selectie is gemaakt. Zoals het grote witte kruis dat op 3 mei 1946 als voorlopig oorlogsmonument werd onthuld. Het staat op de plaats waar een Brits bombardement een deel van het Boerhaave-laboratorium aan de Steenstraat (nu Museum Volkenkunde) heeft verwoest. Bedoeld om de lancering van Duitse V2-raketten, gericht op Engeland, te verijdelen.

Het kruis herdenkt de 46 doden die vielen in de nabijgelegen Haverzakbuurt bij het station en de vijf slachtoffers in de omgeving van spoorbrug De Vink. In 1957 werd het huidige oorlogsmonument tegenover molen De Valk onthuld.

Een andere herinnering vormt het kunstwerk van Ram Katzir. Als verbeelding van de depor-

Het witgeschilderde houten kruis aan de Steenstraat, mei 1946.

taties zijn onder de verzamelnaam 'Bagage' koffers op vier plekken in de stad geplaatst. Onder meer bij het Joodse weeshuis in de Roodenburgerstraat, in de Herensteeg en tegenover het voormalige politiebureau in de Zonneveldstraat. En niet te vergeten de 'Stolpersteine', ter nagedachtenis aan vermoorde joden in onder andere het wegdek van de Breestraat, Haarlemmerstraat en Lorentzkade. Hun namen en geboorte- en overlijdensdata staan erop vermeld. Een bijzonder fenomeen van heel andere betekenis waren de witte letters T die naast de deurpost op de gevels in heel Leiden waren te vinden. Bedoeld om in de oorlogsjaren leden van de Luchtbeschermingsdienst in staat te stellen snel een telefoonverbinding te vinden

om alarm te slaan. Er zijn er slechts enkele bewaard gebleven.

Het huis van de familie Van Leeuwen op de hoek van de Lammenschansweg en Dahliastraat werd op 19 oktober 1944 opgeblazen door de bezetters als vergelding voor het verbergen van een radiozender en onderduikers.

Onder hen was de gedropte geheim agent Robert de Brauw die in concentratiekamp Neuengamme overleed. Het huis werd na de oorlog herbouwd. Een van de overige huizen afwijkende erker op de eerste verdieping is het enige spoor van de tragedie die zich hier heeft afgespeeld.

Ook huizen op de hoek Rijsburgerweg-Wassenaarsweg en Houtlaan vielen ten prooi aan de Duitsers. Ze werden in 1944 gesloopt

De hoek van Rijnsburgerweg en Wassenaarseweg tijdens de oorlog, maar voor de sloop in 1944.

Brug met rechts hotel-restaurant Het Haagsche Schouw.

ten behoeve van loopgraven en stellingen met mitrailleursnesten langs de belangrijke uitvalsweg. Het laatste gat bij de rotonde, die er nu ligt, werd in 1963 gedicht. Verderop moesten voetbalvelden, tribunes en kantine van UVS en het clubhuis van korfbalclub Fluks wijken voor soortgelijke voorzieningen.

Maatregelen trof de bezetter na de invasie

Ruurd Kok (Amsterdam, 1969) groeide op in Leerdam en Breukelen. Zijn ouders beleefden als kinderen zeer bewust de oorlog. Zijn moeder woonde in Arnhem tijdens de Slag om Arnhem en maakte in Groningen de bevrijding mee. Zijn vader overleefde in Amsterdam de Hongerwinter en het bombardement op het in zijn straat gevestigde SD-hoofdkwartier. Het weinig dat zij daarover vertelden, gaf Kok van jongs af aan een persoonlijk beeld van de oorlogsjaren.

Hij studeerde in Leiden prehistorie en archeologie en werkte als gemeentelijk archeoloog in Gouda en als provinciaal archeoloog voor de provincie Utrecht. Hij publiceerde veelvuldig in historische en archeologische tijdschriften. In 2009 hield Kok in het vakblad *Archeobrief* een pleidooi voor archeologisch onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog. Een jaar later maakte hij de overstap naar RAAP, een groot archeologisch onderzoeks- en adviesbureau, om meer aandacht te

kunnen besteden aan onderzoek naar oorlogsresten.

In het vakgebied is hij een pionier op dit terrein. Kok deed onderzoek naar oorlogssporen door heel Nederland, van de Grebbeberg tot de Afsluitdijk. Daarover houdt hij lezingen in binnen- en buitenland. Hij is hoofdauteur van het eerste overzichtswerk over de archeologie van de Tweede Wereldoorlog, in 2013 uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

In 2017 verscheen zijn eerste boek (samen met Peter Boomsma) over de spectaculaire vliegtuigberging van een bommenwerper in een drooggelegd stuk IJsselmeer. Voor het *Leidsch Dagblad* schreef Kok recent een reeks artikelen over oorlogssporen in en om Leiden. Vanaf 2019 werkt hij – naast zijn werk als freelancer – als archeologiedocent bij Saxion Hogeschool te Deventer. Ruurd Kok woont in Leiden, is getrouwd en heeft twee dochters.

in Normandië ook bij het Haagsche Schouw. Het water naast de toenmalige trambaan werd verbreed tot tankgracht. Een klein stukje is nog zichtbaar bij de Hogeschool Leiden. De strijd op die plek wordt in het boek verwoord door de opa van Leidse ‘glibber’ Emile van Aelst. Er sneuvelden 34 militairen bij de herovering op de Duitsers op 25 april 1941. Vlakbij begraafplaats Rhijnhof is voor de gevallen een monument onthuld waar ook een jaarlijkse herdenking plaats vindt.

Op diverse plaatsen kregen bouwwerken in Leiden een nieuwe bestemming of werden ze afgebroken. Zo maakte de Duitse schuilkelder

met drie smalle ingangen tegenover de Morspoort plaats voor een grote parkeergarage. En is de Wassenaarhoeve aan het einde van de Broekweg, waar onderduikers verbleven, nu het terrein van de kinderboerderij Merenwijk. Nieuwe recente ontdekkingen waren er ook. In 2016 kwam een achthoekige bunker voor Duitse vliegtuigspotters boven water in een baggerdepot voor de aanleg van de nieuwe HSL-spoorlijn.

Ruurd Kok draagt het boek op aan zijn dochters Tippe en Fiep, omdat zij straks de ervaring missen om zelf te spreken met ooggetuigen uit de Tweede Wereldoorlog. Terugblikkend

Duitse schuilkelder aan de Morsweg, april 1968.

op zijn omvangrijke speurtocht zegt Kok: 'Ik hoopte met mijn verhalen in de krant reacties van lezers te krijgen. Maar verwachtte niet dat lezers met mij op pad gingen om me dingen te laten zien die ik nog niet wist'. Inmiddels is hij in samenwerking met museum De Lakenhal begonnen aan een nieuwe serie verhalen over oorlogsobjecten die bij Leidenaren nog op zolder liggen. Verstopte koperen traproeden om Duitse invordering van metalen te vermijden. Het bomscherfje dat bewaard bleef,

nadat de vader van Nel Nagel de bommenregen op de Haverzakbuurt overleefde. De boeiende papieren van de Leidse Engelandvaarder Hein Fuchter. En hopelijk nog veel meer...

Ruurd Kok – Bang voor mooi weer – ISBN 9789071256790 – Uitgeverij Ginkgo – 152 pagina's – Verkoopprijs 19,50 euro; HVOL-ledenprijs 17,50 euro via promotie@oudleiden.nl.

Bram van Leeuwen

Vrijdag 11 september 2020
HVOL-lezing Open Monumentendagen 2020:
'Icoon van Leidse arbeidershuisvesting en
armoede. 15 jaar Museum Leids Wevershuis',
door Aaltje Knoop en Boudewijn Veldman

Het wevershuisje, Middelstegegracht 143 in 1989. Foto: Boudewijn Veldman.

Online, via livestreaming: in de nieuwsbrief van september en/of oktober zal worden bekend gemaakt langs welk kanaal de live stream gevolgd kan worden.

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Rijksmuseum van Oudheden,
Rapenburg 28

(NB fysieke toegang is mogelijk voor slechts 20 belangstellenden; aanmelden verplicht via een mail aan lezingen@oudleiden.nl)

Zie ook p. 4

Zondag 13 september 2020
Pilgrimwandeling door Leiden

Zie ook p. 23

Zondag 20 september 2020
Fietsexcursie 'De Limes van Leiden tot
Zwammerdam'

Zie ook p. 24

Maandag 28 september 2020
Algemene Ledenvergadering HVOL

Online, via Zoom; aanmelden verplicht, voor 24 september 12.00 uur via ALV@oudleiden.nl
De vergaderstukken staan op de website (<https://oudleiden.nl/vereniging/alv-verslagen>)
Aanvang: 20.00 uur, inloggen uiterlijk 19.45 uur
Zie ook p. 7

Vrijdag 16 oktober, 20.00 uur
'Hoe Leiden van het beleg profiteerde. Leiderdorp tijdens de 80-jarige oorlog' door Dick de Boer

Online, via livestreaming

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Lokhorstkerk, Pieterskerkstraat 1
(NB: fysieke toegang is slechts mogelijk voor slechts 45 belangstellenden; aanmelden verplicht via een mail aan lezingen@oudleiden.nl)
Zie ook p. 12

Donderdag 5 november 2020
P.J. Bloklezing 'De Gazette de Leyde en Johan Luzac'

Online, via livestreaming: in de nieuwsbrief van september en/of oktober zal worden bekend gemaakt langs welk kanaal de live stream gevolgd kan worden.

Aanvang: 20.00 uur

Plaats: Academiegebouw Klein Auditorium
Belangstellenden dienen zich vooraf aan te melden door een mailbericht aan lezingen@oudleiden.nl, onder vermelding van 'P.J.Bloklezing'

Zie ook p. 16

Agenda (vervolg)

Zaterdag 7 november 2020

Diesviering HVOL

Online, via livestreaming: in de nieuwsbrief van september en/ of oktober zal worden bekend gemaakt langs welk kanaal de live stream gevolgd kan worden.

Aanvang: 10.30 uur, voorprogramma vanaf 10.00 uur

Zie ook p. 18

Permanent

25 objecten uit de Canon van Nederland

Rijksmuseum Boerhaave, Lange Sint Agnietenstraat 10

Online: <https://rijksmuseumboerhaave.nl/collectie/verhalen/canon>

'Pilgrims in Leiden'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online: <https://www.erfgoedleiden.nl/leiden-400-heritage-leiden-program-meet-your-pilgrim-ancestor>

'Tweede Wereldoorlog in kaart'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online: <https://www.leidseregioinkaart.nl/kaarten/WO2/>

'Het dagelijks leven in WO-II'

Erfgoed Leiden en Omstreken

Online of als wandeling: <https://izi.travel/nl/a842-wo2-dagelijks-leven/nl>

9 april t/m 26 november 2020

Tentoonstelling 'Van Columbus tot Mayflower'

Hortus Botanicus, Rapenburg 73

Deels online: <http://studiokaboem.nl/hortus/van-columbus-tot-mayflower>

2 juni t/m 13 september 2020

Tentoonstelling 'Pilgrims naar Amerika – en de grenzen van vrijheid'

Stedelijk museum De Lakenhal, Oude Singel 32

Colofon

Postadres:

Secretaris HVOL

Postbus 917

2300 AX Leiden

tel 06-20211908

E-mail: info@oudleiden.nl

rekeningnummers voor:

- contributies/schenkingen:

NL06 RABO 0322 8362 20

- betaling excursies:

NL67 INGB 0005 9012 64

Website: www.oudleiden.nl

Beeldbank: <https://oudleiden.nl/commissies/beeldbank>

commissies/beeldbank

KvK-nummer 40445843

ANBI-nummer 804311912

ISSN-nummer 2214-353X

Redactie Kwartaalblad:

Tanneke Schoonheim

Bram van Leeuwen

E-mail redactie:

promotie@oudleiden.nl

Opmaak: Christine van der Ven,

Voorschoten

Productie: Nautilus, Leiden